

МІНІСТЕРСТВО АГРАРНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ
ТАВРІЙСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ АГРОТЕХНОЛОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ЕКОНОМІКИ І БІЗНЕСУ

Кафедра економіки підприємств

ЕКОНОМІКА І ОРГАНІЗАЦІЯ АГРОПРОМИСЛОВИХ ФОРМУВАНЬ

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ
для студентів економічних спеціальностей

Мелітополь, 2009

Економіка агропромислових формувань. Конспект лекцій для студентів економічних спеціальностей. – Таврійський державний агротехнологічний університет, 2009.

Розробник: к.е.н., ст. викладач Ю.Д. Бабочкіна

Рецензент: _____

Розглянуто та рекомендовано до друку на засіданні кафедри _____
«___» ____200__ р., протокол № _____. Затверджено методичною комісією економічного факультету «___» ____200__ р., протокол № _____.

ЗМІСТ

Вступ

Тема 1. АПК України: значення, завдання, структура та галузева побудова

Тема 2. Агропромислова інтеграція

Тема 3. Агропромислові формування та їх організаційно-правові форми

Тема 4. Земля та її використання агропромисловими формуваннями

Тема 5. Капітал агропромислових формувань

Тема 6. Персонал агропромислових формувань

Тема 7. Ефективність діяльності агропромислових формувань

Тема 8. Ціноутворення та державне регулювання АПК

Список літератури

...

Тема 1. АПК України: значення, завдання, структура та галузева побудова

- 1.1 . АПК в системі національної економіки: його суть і особливості
- 1.2. Структура АПК: її різновиди та важливість врахування в процесі управління національною економікою
- 1.3. Критерії і показники ефективності функціонування АПК
- 1.4. Завдання АПК в сучасних умовах розвитку економіки
- 1.5. Професійні та між професійні організації в АПК

1.1. АПК в системі національної економіки: його суть і особливості

В глобальній спеціалізації світової економіки Україна посідає унікальне місце. Жодна країна світу не має таких земельних запасів, придатних для виробництва с.г. продукції. В Україні знаходиться четверта частина світових запасів чорноземів при чисельності 48 млн. осіб, а решта 75% чорноземів припадає на 6 млрд. осіб населення Землі.

Однак, на сьогодні продуктивність с.г. в Україні майже втричі нижча від продуктивності країн Західної Європи чи Північної Америки. При середній урожайності зернових у нас 25-30 ц/га, цей показник у розвинутих країнах сягає 70-80 ц/га. Аграрна реформа України не досягла своєї мети – ситуація в с.г. навіть погіршилася порівняно з дореформеним періодом. Тому, найважливіше завдання аграрної політики сьогодні – відновлення та підвищення родючості ґрунту як першооснови аграрного виробництва.

В економіці країни існують структури, в яких загальною спільною метою об'єднуються різні галузі. Їх називають **комплексами** – металургійний, машинобудівний, будівельний, оборонний та ін.

Агропродовольчий комплекс (АПК) – це сукупність галузей національної економіки, які забезпечують виробництво засобів виробництва для аграрної сфери, одержання сільськогосподарської продукції, її заготівлю, промислову переробку та реалізацію кінцевого продукту.

АПК не є чимось ізольованим, його нормальне функціонування здійснюється через **вхідні** та **вихідні** зв'язки.

Під **вхідними** зв'язками слід розуміти виробничі, техніко-технологічні, організаційно-економічні, соціальні та інституціональні відносини, завдяки яким АПК вступає у взаємини з іншими галузями, комплексами чи сферами національної економіки.

Наприклад, АПК використовує 90-95% с.г. угідь, 50% водних і 30% трудових ресурсів, в ньому зосереджено 25-30% основних фондів, використовується 10-15% загальнонаціональних інвестицій. 90 галузей промисловості постачають для АПК матеріально-технічні ресурси, 30 промислових галузей переробляють с.г. продукцію.

Поглинаючи такі значні ресурси, що надходять в АПК через вхідні зв'язки, ця велика структура повинна забезпечувати певні потреби національної економіки і суспільства в цілому, що проявляється у **вихідних** зв'язках.

Вихідні зв'язки – відносини АПК із зовнішнім середовищем, зорієнтовані на задоволення потреб населення в продовольчих і непродовольчих товарах с.г. походження, а також потреб інших галузей і національної економіки в цілому.

АПК забезпечує 30-40% внутрішнього валового доходу, 30-35% національного доходу і надходжень до бюджету, 20-25% експортного потенціалу. Однак, найважливіше, що агропромислове виробництво забезпечує 75% особистих потреб людини в продовольчих і непродовольчих товарах с.г. походження.

Сільське господарство – це галузь, яка має ряд специфічних особливостей, що виокремлюють її серед інших галузей АПК.

Найперша з них пов'язана з відносною іммобільністю ресурсів, яка є бар'єром на шляху перерозподілу їх (крім трудових ресурсів) із сільського господарства в промисловість та інші галузі. А це означає, що дана галузь не бере безпосередньої участі у формуванні се-

редньої норми прибутку між галузями. Теоретично можна уявити, що при зменшенні доходів у сільському господарстві, яке може мати місце в дійсності через зниження цін внаслідок зростання пропозиції сільськогосподарської продукції, фермери в пошуках прибутковішого бізнесу перерозподілять свої ресурси на користь інших виробництв. В результаті пропозиція сільськогосподарської продукції зменшиться щодо попиту, отже, зростуть ціни на неї, а з ними — і доходи сільських товаровиробників, урівноважуючись з розміром доходів інших галузей.

Проте в реальному житті такого перерозподілу ресурсів не відбувається, за винятком істотного відтоку сільського населення в промисловість і сферу послуг, що має місце в усіх розвинутих країнах. Причина цього полягає в тому, що людські ресурси на селі хоч і скорочуються, але земельні ділянки, якими вони володіли або на яких вони працювали, не будучи їх власниками, продовжують залишатися в сільськогосподарському обороті. На них і далі виробляється сільськогосподарська продукція, що вимагає від товаровиробників достатньої кількості основного та оборотного капіталу. Це заважає його перетіканню в інші галузі. Більше того, для забезпечення ефективності виробництва в умовах конкуренції сільські товаровиробники повинні здійснювати інвестиції з урахуванням фактичних масштабів землекористування. В цьому саме і виявляється іммобільність ресурсів сільського господарства. Завдяки цьому, а також впровадженню у виробництво досягнень НТП пропозиція сільськогосподарської продукції зростатиме. Тому логічно сподіватися, що в таких умовах ціни на сільськогосподарську продукцію і доходи сільських товаровиробників матимуть тенденцію до зниження. Ця проблема вимагає спеціального розгляду, і до неї ми ще повернемося.

На відміну від промисловості до процесу сільськогосподарського виробництва залучено не три, а чотири ресурси — основні й оборотні фонди, жива праця і земля, причому земля в сільському господарстві є головним засобом виробництва, тоді як в інших галузях (крім добувної) вона є лише просторовим базисом. Як основний засіб виробництва земля вимагає свого відтворення на розширеній основі, що породжує ряд специфічних проблем, пов'язаних із збереженням і підвищенням родючості ґрунту.

Аграрні підприємства працюють в умовах ризику і невизначеності. Однією з причин цього є те, що в сільському господарстві економічний процес відтворення тісно переплітається з природними (біологічними) процесами. Сільськогосподарська продукція виробляється за допомогою живих організмів (рослин, тварин, мікроорганізмів), які часто функціонують як засоби виробництва. Оскільки ці живі організми розвиваються за біологічними законами, то цим і зумовлюється відома залежність процесу відтворення в сільському господарстві від природних факторів, що, в свою чергу, вимагає всебічного врахування їх і глибоких знань агробіологічної науки.

Сільськогосподарське виробництво здійснюється в різних ґрунтово-кліматичних умовах — добрих, середніх і поганих, що безпосередньо позначається на результатах господарської діяльності підприємств і має наслідком (за інших однакових умов) істотну диференціацію рівня їх економічного розвитку. Підприємства, що працюють у відносно гірших природних умовах, менш конкурентоспроможні, мають вищу вірогідність банкрутства. В умовах ринку ціновий фактор не може бути тим важелем, який забезпечував би таким підприємствам відносне благополуччя і зменшував ризик збанкрутувати. Тому виникає потреба в державній підтримці таких сільськогосподарських підприємств за допомогою позацінових економічних важелів.

У сільському господарстві робочий період (час безпосереднього використання живої і уречевленої праці) не збігається з періодом виробництва (час від початку виробництва до одержання готової продукції). У результаті такого незбігу виникає сезонність виробництва, яка виявляється в нерівномірному, переривчастому використанні робочої сили і засобів виробництва, в нерівномірному надходженні продукції і доходів протягом року. Це вимагає розробки заходів щодо пом'якшення сезонності і врахування цього фактора при виборі спеціалізації підприємства. Крім того, така залежність від природних умов викликає необхідність створювати на аграрних підприємствах значні страхові резерви насіння, кормів на ви-

падок неврожаю, спричиненого форс-мажорними обставинами — посухою, градобоєм, пове-
нями тощо.

Сільське господарство — це кредитомістка галузь, яка не може нормально розвива-
тися без залучення зі сторони (банків, інших кредитних установ) додаткових фінансових ре-
сурсів, насамперед у формі короткострокових кредитів, для здійснення поточних платежів з
метою забезпечення операційної діяльності. Адже в сільському господарстві, як уже зазнача-
лося, існує великий сезонний розрив між вкладенням оборотного капіталу й отриманням до-
ходів. Тому аграрні підприємства повинні мати значні суми коштів для покриття сезонних
витрат. Тримати спеціально на такі цілі власні кошти тривалий час економічно невиправдано.
Значно ефективніше мінімальні виробничі запаси і кошти в розрахунках формувати за раху-
нок власних джерел, а понад цього — позичкових, тобто за рахунок кредитів.

Сільське господарство є менш інвестиційно привабливою галуззю порівняно з рядом
інших галузей народного господарства. Це спричинено тривалим періодом виробництва
сільськогосподарської продукції, який продовжується нерідко більше року і характеризуєть-
ся поступовим наростанням вкладень від початку виробництва до його завершення й одноча-
сним вивільненням коштів у кінці виробництва при одержанні готової продукції. Потенційні
інвестори спрямовують свій капітал насамперед у ті виробництва, де має місце швидкий кру-
гообіг коштів, а отже, де можна отримати і швидко віддачу від його інвестування. За цією
характеристикою, як бачимо, сільське господарство є менш привабливою галуззю. Якщо взя-
ти до уваги ще й існування підвищеного ризику недоодержання готової продукції в очікува-
ному обсязі через незалежні від виробника обставини — несприятливі природно-кліматичні
умови, то стає зрозумілим, чому ця особливість сільського господарства не є тимчасовою, а
органічно притаманна йому і проявляється лише з різною інтенсивністю залежно від стану
розвитку галузі й окремих аграрних підприємств та кон'юнктури на ринку інвестицій.

В сільському господарстві порівняно з іншими галузями значно ускладнюється про-
цес управління виробництвом. Це зумовлено наступними причинами:

- необхідністю розвивати в аграрних підприємствах декілька товарних галузей, які істо-
тно відрізняються технологією та організацією виробництва;
- розсосередженістю працівників по великій території, площею нерідко декілька тисяч
гектарів земельних угідь і складністю в зв'язку з цим прийняття оперативних рішень (розпо-
ряджень) відповідно до зміни поточної виробничої ситуації;
- доступністю території аграрних підприємств та їх господарських об'єктів стороннім
особам і необхідністю докладання додаткових зусиль для організації збереження власного та
орендованого майна, вирощеного врожаю;
- потребою залучення сезонної робочої сили в періоди збігу сільськогосподарських ро-
біт і труднощами управління нею в складі тимчасових організаційних ланок, які нерідко по-
силиються через низьку кваліфікацію таких працівників;
- необхідністю подовження робочого дня працівників аграрних підприємств з метою
своєчасного виконання ними важливих технологічних операцій у стислі (оптимальні) агро-
технічні строки та існування таких робочих місць, зокрема в молочному скотарстві, що ха-
рактеризуються розірваністю робочого дня працівників.

Специфічною особливістю сільського господарства є існування взаємозалежності і
взаємодоповнюваності окремих галузей, що вимагає всебічного обґрунтування галузевої
структури підприємства. Виявом цієї особливості є, зокрема, та обставина, що значна частка
продукції даної галузі не набуває товарної форми, а використовується в наступних циклах
відтворення.

1.2. Структура АПК: її різновиди та важливість врахування в процесі управління національною економікою

Особливості розвитку АПК обумовили потребу розглядати його структурну будову з
кількох позицій.

1. **Виробничо-технологічний підхід**, в основу якого кладеться сукупність чинників (ресурсів) виробництва і технологічних способів їх поєднання для одержання кінцевої продукції з відповідними споживчими властивостями.

2. **Територіально-виробничий підхід**, за яким АПК розглядається як сукупність регіональних (територіальних) АПК з усіма їх особливостями, що обумовлені рівнем суспільного поділу праці та природно-економічними умовами виробництва, адміністративно-територіальним поділом країни (АПК районів, областей, економічних зон і т.д.).

3. **Організаційно-управлінський підхід** – формування відповідних менеджментських органів на різних рівнях агропромислового виробництва (органи управління - міністерство, обласне управління, районне управління, колегіальна рада).

4. **Функціонально-галузева структура** АПК базується на розумінні АПК як сукупності взаємопов'язаних галузей і видів діяльності, які виконують певні функції та інтегруються в рамках АПК для досягнення кінцевих цілей у системі міжгалузевих зв'язків.

На рис. 1.1 показано функціонально-галузева структура АПК.

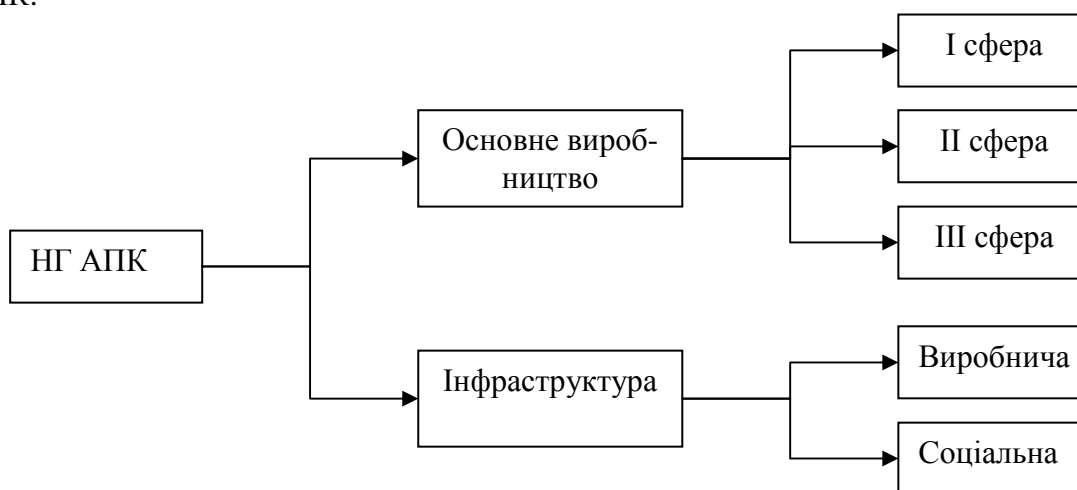

Рис. 1.1. Функціонально-галузева структура АПК

I сфера складається з галузей промисловості, які забезпечують АПК засобами виробництва та іншими матеріально-технічними ресурсами промислового походження.

II сфера охоплює галузі сільського господарства, інші джерела одержання сировини для виробництва продовольчих і непродовольчих товарів с.г. походження.

III сфера – це галузі промисловості, які переробляють с.г. та іншу сировину для одержання продовольчих і непродовольчих товарів та забезпечують їх зберігання і реалізацію.

Виробнича інфраструктура об'єднує галузі та види діяльності, що забезпечують виробничо-технічне обслуговування підприємств і галузей основного виробництва АПК.

Соціальна інфраструктура – поєднує в собі ті види діяльності, які створюють необхідні умови для відтворення робочої сили та нормального функціонування людського капіталу в інтегрованому виробництві.

5. **Продуктова структура** – виділяють *агропродовольчий підкомплекс* (зерно продукто-вий, бурякоцукровий, картоплепродуктовий, овочепродуктовий та ін.) та *підкомплекс непродовольчих* товарів (шкіряно-взуттєвий, хутровий, тканин ат одягу тощо).

6. **Соціально-економічна структура** – сукупність різновидів форм власності і господарювання та обумовлену цим наявністю різних соціальних груп населення, що потребує відповідної соціальної політики.

1.3. Критерії і показники ефективності функціонування АПК

Рівні, на яких необхідно розраховувати показники ефективності АПК наступні: *національний* (народногосподарський), *регіональний* (області, райони, зони) та *локальний* (група підприємств чи окреме підприємство АПК).

На кожному рівні необхідно визначати властиві йому критерії і відповідно до цього – систему економічних показників.

Для *національного рівня* критерієм ефективності є зіставлення частки АПК у використанні народногосподарського виробничого потенціалу (виробничі фонди, трудові, матеріальні, природні ресурси) і макроекономічних показників (ВВП, ВДВ, державний бюджет тощо).

На *регіональному рівні* критерієм ефективності є ступінь використання виробничого потенціалу регіону і вплив АПК на рівень самозабезпечення продовольчими і непродовольчими товарами сільськогосподарського походження.

Для *локального рівня* критерій ефективності має відображати рівень використання виробничого потенціалу через його окупність продукцією (прибутком).

Систему показників ефективності функціонування АПК можна сформувати наступним чином:

1. *Національний (народногосподарський) рівень:*

- питома вага АПК у використанні виробничих фондів, потужностей, енергетичних, трудових, земельних і водних ресурсів;
- частка АПК у загальнонаціональних інвестиціях та бюджетному фінансуванні потреб народного господарства;
- рівень концентрації в АПК іноземних та комерційних капітальних вкладень, інвестицій;
- роль АПК у формуванні ВВП, ВДВ, прибуткової частини державного бюджету, експортного потенціалу;
- обсяги виробництва та споживання з розрахунку на душу населення продовольчих товарів, у т.ч. за рахунок вітчизняних товаровиробників (у порівнянні з науково обґрунтованими нормами);
- частка витрат на харчування;
- місце АПК у доходах від зовнішньої торгівлі.

2. *Регіональний рівень:*

- частка АПК регіону у використанні виробничого потенціалу та фінансових ресурсів;
- питома вага АПК у виробництві валової продукції;
- роль АПК регіону у формуванні регіонального сировинного та продовольчого ринку;
- місце підприємств і формувань АПК у самозабезпеченні регіону продовольчими товарами;
 - рівень споживання продовольства з розрахунку на душу населення, в т.ч. за рахунок регіонального виробництва;
 - обсяги продукції, що підлягають міжрегіональному обміну та вивезенню за межі регіону;
 - розміри завезення (імпорту) продовольства в регіон.

3. *Локальний рівень:*

- валова, товарна продукція, валовий і чистий доход, прибуток з розрахунку на одиницю виробничого потенціалу підприємства (групи підприємств);
- динаміка кінцевої продукції в розрахунку на одиницю витрат;
- фондомісткість, матеріаломісткість, трудомісткість продукції в сільськогосподарських і переробних підприємствах та ін.

1.4. Завдання АПК в сучасних умовах розвитку економіки України.

АПК як один із найважливіших міжгалузевих комплексів національної економіки, має суто кінцево-цільове призначення — забезпечення потреб країни в продовольчих і непродовольчих товарах сільськогосподарського походження. А тому, незалежно від стану його

розвитку, а також рівня розвитку національної економіки, на АПК завжди покладаються такі *глобальні завдання*:

1. Найповніше задоволення реальних потреб населення і суспільства в продовольстві, інших товарах, що мають сільськогосподарське походження і гарантування на цій основі *продовольчої безпеки*.

2. Створення необхідних умов для відтворення агропромислового виробництва на розширеній основі.

3. Сприяння розв'язанню *соціальних проблем села*.

4. Мобілізація всіх *можливих джерел одержання продовольства*.

Такі глобальні завдання обумовлені самою природою агропромислового виробництва. Річ у тім, що, за досить різних умов розвитку національної економіки, агропромислове виробництво завжди підпорядковується його головній меті — бути гарантом продовольчої безпеки. Тактика розвинутих країн переконує, що вони розвивають агропромислове виробництво насамперед з метою *самозабезпечення продовольством*. Однак це аж ніяк не означає, що в цих країнах не здійснюються *імпортно-експортні* операції з продовольством. Навпаки, високий і гарантований рівень самозабезпечення є підставою формувати досить потужний *експортний потенціал*, кошти від якого повертаються для самовідтворення на розширеній основі власного виробництва.

Потреба формування і деталізації кінцево-цільових завдань АПК на сучасному етапі обумовлена кількома обставинами. По-перше, внаслідок непередуманих трансформацій склалась невідповідність між структурою агропромислового виробництва і *структурою сільської місцевості та демографічною ситуацією* на селі. Із майже 29 тисяч сільських поселень 8 тисяч уже втратили умови для самовідтворення, в 10,5 тисяч немає осередків *докладання праці* (залишилося лише особисте господарство селянського двору). По-друге, все чіткіше проявляється *дисбаланс* інтересів працівників АПК, держави і приватнопідприємницьких структур. В результаті склалась ситуація, за якої переробна промисловість, сервісні структури і торгівля (як і промисловість, що забезпечує сільське господарство матеріально-технічними ресурсами) працюють рентабельно, в той час як аграрні підприємства опинились в стадії хронічної збитковості. По-третє, потребує значного поліпшення система управління АПК як великого міжгалузевого формування, яке розвивається і функціонує відповідно до властивих йому *пропорцій*. АПК може успішно розвиватись та функціонувати лише за умов його *збалансованого розвитку*. А це і має бути предметом як *міжгалузевого менеджменту*, так і *державної регуляторної політики*.

Коли йдеться про завдання АПК, то слід брати до уваги і наступне. Цю багатогалузеву структуру не слід розглядати ізольовано, тим більше, від тих процесів, які в наш час набувають розвитку у світовому масштабі. Це передусім стосується виходу на світові продовольчі ринки, міжнародного поділу праці та вступу України до СОТ, *інноваційної моделі розвитку національної економіки*, перетворення АПК не на словах, а на ділі на ключовий сектор суспільного виробництва.

Заслуговує на увагу також спрямування вітчизняного АПК на ті стратегічні завдання, які визначені *Європейською моделлю розвитку* сільського господарства. Складовими цієї моделі є:

- *диверсифікація* і посилення *багатофункціональності* сільської економіки;
- збереження *просторових параметрів* аграрного сектору з одночасним зменшенням *регіональної диференціації доходів*;
- підтримка *життєдіяльності аграрних підприємств*;
- поглиблення зв'язку сільського господарства з *розвитком сільських територій*.

Як видно, така модель є цілком прийнятною для України, оскільки сучасний розвиток вітчизняного АПК якраз потребує розв'язання саме таких завдань.

В Україні вперше за всі роки існування держави прийнято Закон «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року». Цим законом визначено головну мету, яка цілком торкається АПК. Це — гарантування продовольчої безпеки держави, перетво-

рення аграрного сектора на високоефективний, конкурентоспроможний на внутрішньому та зовнішньому ринках сектор економіки держави, збереження селянства як носія української ідентичності, культури і духовності нації, комплексний розвиток сільських територій та розв'язання соціальних проблем села.

Окремим питанням, що прямо не пов'язане з функціонуванням АПК, але становить важливий елемент середовища його функціонування, є розвиток сільської місцевості. Досвід країн з розвинутою економікою свідчить, що політика щодо розвитку села буде одним з найважливіших питань в Україні протягом наступних років. Це стосується і розвитку сільської місцевості, соціального забезпечення, тривалого економічного зростання тощо. Політика щодо села в своїй основі має два питання: а) постачання суспільних благ у сільську місцевість, зокрема у фізичну та соціальну інфраструктуру, та б) підтримка регіонального (сільського) економічного розвитку. Загальною помилкою є практика ототожнювання аграрної політики і сільського розвитку.

Основними функціями сільської місцевості є наступні:

- Сільська місцевість постачає продовольчі товари через функціонуючий аграрний сектор і таким чином задовольняє матеріальні потреби всіх громадян. За переважно низьких рівнів доходів в Україні, ціни на продовольство відіграють важливу роль у бюджеті споживачів.

- Сільська місцевість є економічним ґрунтом для багатьох професій, в тому числі і фермерства, лісництва, рибальства та туризму. Однак, сільська місцевість може набагато більше. Будь-яке велике село чи маленьке місто має запропонувати різноманітні суспільні та приватні послуги населенню, що проживає там.

- Сільська місцевість є місцем проживання сільського населення, а відтак їм потрібно надати основні елементи інфраструктури. Протягом наступного десятиліття зростаюча кількість міських мешканців ймовірно переїде у сільську місцевість навколо міст і буде вже звідти діставатися на роботу до міста. Ці нові сільські мешканці будуть шукати місця для будівництва будинків, вимагати місцевих шкіл, лікарень та інших суспільних благ. Інші, віддаленіші території, ймовірно, зазнаватимуть еміграції та старіння населення. Сільська політика повинна бути гнучкою, щоб балансувати із цими протилежними тенденціями.

- Можливість відпочинку грає іншу важливу роль для сільської місцевості. Існує багато чудових територій навколо міст, які вже сьогодні використовуються під дачні ділянки, котеджі та інші цілі відпочинку. Віддаленіші території можуть запропонувати спортивно-спрямований туризм. Через це важливим є питання збереження природи та так званого «мультифункціонального» і «культурного» ландшафту.

- Іншою важливою причиною для збереження природи і ландшафту є той факт, що сільська місцевість та ліси зокрема постачають такі екологічні товари як чисте повітря та воду. Неправильне

використання сільської місцевості під смітники, надмірне використання мінеральних добрив та пестицидів в інтенсивному сільськогосподарському виробництві, розбудова доріг та трубопроводів у чутливих районах потенційно можуть порушити екологічний баланс та піддати небезпеці рідкісні види тварин та рослин.

Пов'язані між собою дилеми стосуються загальних рис структурних змін економіки села в ході технічного прогресу та особливостей переходу від колективного до приватного сільського господарства. Розвиток села та диверсифікація в Україні вимагатиме створення великої кількості робочих місць, не пов'язаних із сільським господарством, особливо через те, що реструктуризація сільськогосподарських підприємств буде призводити до зменшення кількості робочих місць у сільському господарстві.

1.5. Професійні та міжпрофесійні організації в АПК

В агропромисловому комплексі України створено та функціонує ряд професійних організацій загальною кількістю близько 50 одиниць, які можна класифікувати за функціональними та галузевими ознаками.

До професійних організацій, що створені за *функціональними ознаками*, можна віднести Всеукраїнське громадське об'єднання «Українська аграрна конфедерація», Асоціацію фермерів та приватних землевласників України, Селянську спілку України, Українську лігу підприємців АПК, Всеукраїнський союз сільськогосподарських підприємств та ін.

За *галузевими ознаками* в рослинництві створені такі професійні організації, як Українська зернова асоціація, Асоціація переробників зерна «Укрзернопродукт», Національна асоціація цукровиків України «Укрцукор», асоціація переробників насіння соняшнику «Укроліяпром», асоціація льонівиробників «Льон Полісся», створені також асоціації з виробництва і переробки кукурудзи, хмелю, маку. В галузях переробки тваринницької продукції також існує ряд асоціацій, зокрема Спілка молочних підприємств України «Укрмолпром», що входить до міжнародної молочної асоціації та інші асоціації за галузями тваринництва. Для об'єднання своїх зусиль у впливі на парламент і уряд ряд асоціацій як функціонального, так і галузевого характеру увійшли до складу Української аграрної конфедерації, зокрема, це такі професійні організації, як Українська ліга підприємств агропромислового комплексу, Селянська спілка України, Асоціація фермерів та приватних землевласників України, Українська зернова асоціація, Спілка переробників зерна України, Національна спілка сільськогосподарських кооперативів України, Національна рада орендарів та селян-орендарів, Рада жінок-фермерів України, Спілка молодих аграріїв України, «Укроліяпром», Інститут розвитку аграрного підприємництва та села та інші.

Більшість асоціацій в АПК створені і функціонують як громадські організації на основі Закону України «Про об'єднання громадян», іншого чинного законодавства та статутів організацій. Окремі галузеві асоціації мають статус комерційних. Основними завданнями створення професійних організацій в агропромисловому комплексі України є:

- представництво, захист та лобювання законодавчих, фінансових та інших інтересів своїх членів у Верховній Раді України та Уряді і урядових установах;
- співпраця із законодавчим і виконавчим органами влади при розробці політичних і правових рішень щодо розвитку галузі;
- інформаційне та консалтингове супроводження членів АПК;
- організація наукових досліджень з економічних, правових, технологічних та інших проблем розвитку галузі;
- організація та проведення навчання, симпозіумів, семінарів, конференцій і конгресів з обміну досвідом функціонування галузі, в тому числі й міжнародних;
- взаємодія із засобами масової інформації;
- рекламування і просування продукції галузі;
- співпраця з громадськими організаціями країн світу, що діють у сфері сільського господарства, переробної, харчової промисловості та аграрного сервісу.

До основних *завдань* міжпрофесійних організацій можна віднести:

- надання необхідної ринкової інформації підприємствам з виробництва, переробки і реалізації сільськогосподарської продукції та продуктів харчування;
- безпосереднє регулювання ринків (регулювання квот на продукцію, обсягів продукції на ринках тощо);
- контроль за якістю продукції шляхом контролю технологічних процесів виробництва продукції потрібної якості, методів оцінки якості продукції, сертифікації;
- оцінка іміджу сільськогосподарської продукції та продукти харчування на внутрішньому і зовнішньому ринках.

Основними *принципами діяльності* міжпрофесійних організацій є такі:

- репрезентативність членів (однакове число представників від організацій, що є членами міжпрофесійної організації);
- рівність між всіма членами організації;
- одноголосність прийняття рішень при врахуванні особливостей представлених професійних ланок.

Тема 2. Агропромислова інтеграція

- 2.1. Поняття інтеграції та інтеграційних процесів
- 2.2. Види зв'язків і суб'єкти агропромислової інтеграції
- 2.3. Агропромисловий виробничий цикл як основа інтеграції
- 2.4. Види агропромислової інтеграції
- 2.5. Синергічний ефект інтеграції та джерела його утворення
- 2.6. Еволюція агропромислової інтеграції в Україні
- 2.7. Роль в інтеграційному процесі професійних і між професійних організацій

2.1. Поняття інтеграції та інтеграційних процесів

Потреба синтезу сільського господарства і промисловості історично та економічно обумовлена двома обставинами. З одного боку, високотоварні спеціалізовані аграрні підприємства виробляють в значних обсягах однорідну продукцію, яка потребує відповідної промислової переробки перш ніж надійти на споживання. З другого боку, можливості ринкової адаптації переробних підприємств визначаються надійністю та ритмічністю надходження сільськогосподарської сировини. До того ж слід зауважити, що вироблена в сільському господарстві продукція лише частково може споживатись у сирому (необробленому і непереробленому вигляді) — десь 15—20 %, ще стільки ж її надходить у виробниче споживання (корми, насіння), решта ж — 60—65 % потребує промислової переробки, в процесі якої перетворюється на продовольчі товари.

На цій основі і склався процес синтезу сільського господарства і промисловості, який одержав назву агропромислової інтеграції. Слід зазначити, що в процесі колективізації в 30-х роках минулого століття, який мав місце на теренах України, відбувся штучний стрибок від дрібнотоварного до великомасштабного колективного сільськогосподарського виробництва. Такий розвиток подій був абсолютно непередбачуваний ні з історичної, ні з економічної точок зору. Відбулося призупинення еволюційного розвитку сільськогосподарського виробництва. Цю еволюцію можна спостерігати на прикладі, зокрема, європейських країн. Її суть полягає в розвитку вертикальної концентрації та інтеграції виробництва, коли фермерські господарства все більше й більше залучаються до кооперації з метою відчуження функцій, невласних сільськогосподарському виробнику. До таких функцій відносять збут продукції та її переробку, матеріально-технічне постачання, страхування, кредитування тощо. Створення колгоспів та держгоспів обумовило зовсім протилежний напрямок розвитку сільського господарства — його горизонтальну концентрацію.

Агропромислова інтеграція — явище не тимчасове і не епізодичне. Це закономірний процес суспільного поділу праці, суть і зміст якого обумовлюється рівнем розвитку продуктивних сил, ступенем впливу промисловості та сільського господарства на кінцевий продукт споживання. Агропромислова інтеграція означає зближення і поєднання галузей сільського господарства і промисловості, що забезпечує органічний синтез цих найважливіших сфер національної економіки, їх соціально-економічну єдність. Розвиваються ці процеси за висхідною лінією: починаючи від технології одержання, переробки і доведення до споживача продуктів сільськогосподарського походження і закінчуючи виникненням і формуванням певних виробничих структур агропромислового виробництва.

2.2. Види зв'язків і суб'єкти агропромислової інтеграції

В агропромисловій інтеграції участь беруть різні суб'єкти, починаючи від окремих галузей і закінчуючи безпосередніми працівниками. Тому вся сукупність суб'єктів, через які опосередковуються процеси інтеграції, може бути представлена в такий спосіб:

1. Як правило, в інтеграційному процесі беруть участь:
 - з одного боку, галузі національної економіки з відповідними функціональними призначеннями, а саме: промисловість з виробництва засобів виробництва та переробки сільсь-

когосподарської сировини; сільське господарство в розмаїтості галузей рослинництва і тваринництва, лісове і рибне господарство; торгівля кінцевим продуктом у формі оптової, роздрібною, біржовою та громадського харчування;

- з другого боку, підприємства та інші виробничі осередки, що є обов'язковими ланками агропромислового виробництва, тобто в промисловості — заводи, фабрики, комбінати; в сільському господарстві — акціонерні і господарські товариства, виробничі кооперативи, особисті селянські та фермерські господарства; в торгівлі - склади, магазини, біржі, аукціони, ярмарки;

- з третього боку, суб'єктами інтеграційного процесу виступають різні галузі та види діяльності, які являють собою інфраструктуру, тобто підприємства матеріально-технічного забезпечення, ремонту, хімічного, технічного і транспортного обслуговування виробництва, медичного, культурного, освітнього і житлово-комунального забезпечення населення;

- з четвертого боку, суб'єктами інтеграції слід вважати органи державного та самоврядного управління, наукові, фінансово-банківські, інформаційні установи.

2. На основі інтеграційного процесу між усіма зазначеними суб'єктами виникають і формуються певні зв'язки, які можна класифікувати за такими ознаками:

- виробничі: вони охоплюють обсяги і поєднання чинників виробництва (ресурсів з метою створення збалансованого виробництва або ж розподіл результатів виробничо-фінансової діяльності);

- організаційно-господарські: торкаються спільної (інтегрованої) діяльності в організації як самого процесу виробництва, так і певних інтегрованих структур;

- економічні: поширюються на сферу відтворення (ціновий та кредитно-фінансовий механізм) і участь кожної інтегрованої ланки в кінцевому результаті;

- соціальні: організація спільних дій інтегрованих структур для забезпечення потреб і відтворення людського фактора.

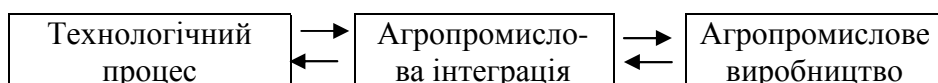
Зазначені види зв'язків торкаються практично всіх сторін *агропромислового виробництва*, під яким в даному разі слід розуміти послідовність і неперервність комплектування ресурсами процесу одержання кінцевої продукції АПК. В основі такого синтезованого виробництва лежить технологічний процес, в якому формуються необхідні ресурси. Схематично цей технологічний процес можна зобразити так:

До сільськогосподарська ланка	Сільськогосподарська ланка	Після сільськогосподарська ланка		
Виробництво матеріально-технічних ресурсів	Виробництво с.г. продукції та інші джерела сировини	Заготівля сировини	Переробка сировини	Реалізація кінцевого продукту
Виробнича інфраструктура				

Рис. 2.1. Складові елементи технологічного процесу в АПК

Практичний бік інтеграційних зв'язків полягає в тому, щоб зазначені на схемі ланки технологічного процесу об'єднати технологічно, організаційно та економічно з метою одержання кінцевої продукції відповідної споживчої якості. Власне, через технологічний процес агропромислового виробництва найповніше реалізується функціонально-галузева та виробничо-технологічна структура АПК.

Зв'язок між технологічним процесом агропромислового виробництва та агропромисловою інтеграцією можна зобразити так:

Суть агропромислової інтеграції — створити таку структуру господарських виробничих зв'язків між окремими елементами технологічного процесу, в якій вони (ці елементи) органічно поєднуються і організаційно оформляються в певні міжгалузеві формування.

Будь-яке інтегроване виробництво обов'язково має ґрунтуватися на чіткому розумінні технологічного процесу, що складається між галузями, і можливостях поєднання його елементів з метою забезпечення єдності кінцевих зусиль і дотримання пропорційності, синхронності для оптимального режиму роботи всіх ланок.

Наведена вище схема являє собою принципову модель трансформації технологічного процесу в продукт агропромислової інтеграції - агропромислове виробництво. Її глибинний зміст полягає в наступному:

1. Формування інтегрованого характеру обов'язково базується на реалізації між підприємствами, які технологічно взаємопов'язані та інтегруються до його складу, певної системи взаємовідносин.

2. Інтеграційний процес може бути реалізований, як засвідчує світовий досвід, двома шляхами:

- прямої інтеграції, за якої всі функції щодо організації формування чи управління ним бере на себе підприємство-інтегратор;

- зворотної інтеграції, коли в ролі інтегратора виступає переробне чи торгове підприємство або ж спеціально створені кооперативи по збуту, постачанню чи переробці.

В такий спосіб найповніше реалізується вся гамма інтеграційних зв'язків, що й забезпечує високу результативність інтеграційного процесу в цілому.

2.3. Агропромисловий виробничий цикл як основа інтеграції

Технологічний процес одержання кінцевого продукту АПК проявляється в так званому *агропромисловому виробничому циклі*, під чим слід розуміти послідовність виконання технологічних операцій у кожній ланці для одержання готового продукту.

Для АПК виробничий цикл являє собою єдність виробничої діяльності в рамках груп підприємств чи галузей (чи одного підприємства або певної території), яка на основі поєднання промислових ресурсів та сільськогосподарської сировини забезпечує виробництво кінцевого продукту і його реалізацію. Принципова схема трансформації технологічного процесу одержання продукції АПК у конкретний агропромисловий виробничий цикл може бути такою:

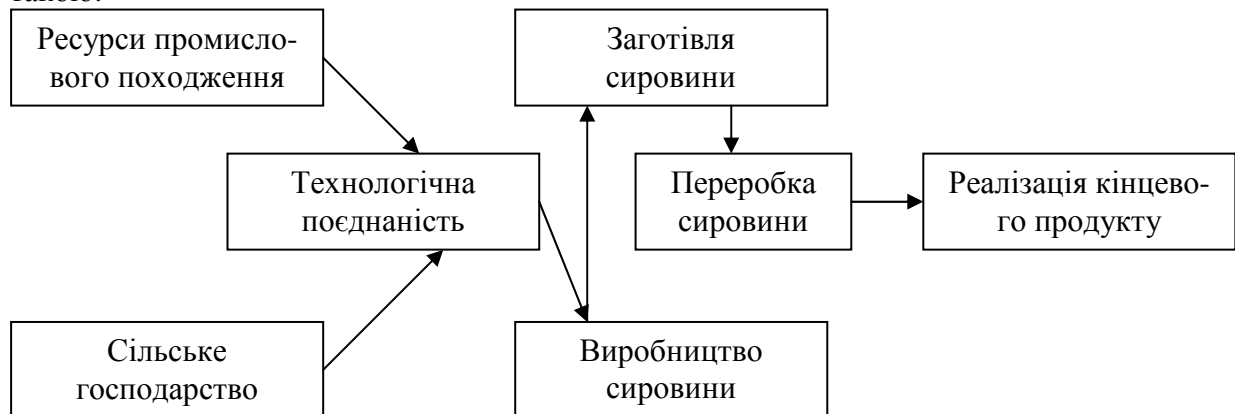

Рис. 2.2. Схема трансформації технологічного процесу одержання продукції АПК у конкретний агропромисловий виробничий цикл

Принципове призначення виробничого циклу зводиться до наступного:

1) одержання кінцевого продукту АПК потребує наявності необхідних ресурсів промислового походження та технологічних способів їх поєднання з ресурсами сільського господарства (земля, вода, рослини, тварини, температура, сонячне світло та ін);

2) вироблена в результаті такого поєднання сировина має бути заготовлена, тобто викуплена (придбана) в сільському господарстві і пройти відповідну промислову переробку (виготовлення молочно-мясних, хлібо-булочних, овоче-фруктових та інших продуктів) на відповідних переробних підприємствах;

3) одержаний в такий спосіб кінцевий продукт АПК (продукти харчування) надходить на ринок для реалізації.

Агропромисловий виробничий цикл можна розмежувати на такі специфічні за функціональним призначенням складові:

Елементи агропромислового циклу	Функціональне призначення
Промисловий	Виробництво промислових ресурсів
Аграрний	Одержання проміжного продукту (сировини) необхідної технологічної якості
Переробний	Виробництво конкретного виду кінцевого продукту необхідної споживчої якості
Торговий	Задоволення платоспроможного попиту на продукти харчування, сировину за асортиментом, ціною та якістю продукції

Рис. 2.3. Елементи агропромислового циклу та їх функціональне призначення

Розглянемо виробничий цикл на прикладі виробництва молочних продуктів:

- до *промислового циклу* входить будівництво приміщень і споруд для утримання худоби, виробництва і переробки кормів, виробництво обладнання і устаткування (доїльні апарати чи установки, холодильні місткості та інше обладнання);

- *аграрний цикл* складається з трьох компонентів, а саме: племінна справа, до якого належить селекція і генетика, виведення та репродукція племені (породи), відтворення стада; виробниче (інфраструктурне) забезпечення, яке об'єднує кормовиробництво, зооветеринарне обслуговування, матеріально-технічне постачання, штучне осіменіння, ремонт і догляд за обладнанням; виробництво молока, що забезпечується вирощуванням телиць і нетелів, виробництвом молока, його первинною обробкою;

- *переробний цикл* також має три складові: заготівля молока, що здійснюється шляхом центровивозу або через приймальні пункти; виробниче (інфраструктурне) забезпечення, що передбачає матеріально-технічне постачання, комплектування інгредієнтів, запровадження глибокої комплексної переробки, водо-, тепло- і енергозабезпечення, виробництво тари і упаковки, ремонт та технічний догляд обладнання, утилізацію відходів і побічної продукції; переробка молока, що супроводжується розливом і виготовленням готової продукції;

- *торговий цикл* має таку послідовність: формування оптових роздрібних партій готової продукції; організація торгівлі: цільним молоком, продуктами переробки молока, відходами і побічною продукцією, супутньою продукцією; забезпечення громадського харчування.

2.4. Види агропромислової інтеграції

Залежно від того, які галузі (підприємства) синтезуються в агропромисловому виробництві, інтеграція може бути:

- *горизонтальна*, в основі якої лежать взаємозв'язки підприємств однієї галузі. Найбільшого поширення вона набула в аграрному секторі у спеціалізованих господарствах, міжгосподарських відомствах та об'єднаннях. Прикладом горизонтальної інтеграції є зернове господарство, яке об'єднує в собі селекцію та вирощування насіння, репродукцію сортів, виробництво товарного зерна. Має місце вона і в переробних галузях, як от комбінування борошномельної та хлібопекарської промисловості, виробництва цукру, м'яса та кондитерської і спиртової промисловості та ін. Головне її призначення - забезпечення концентраті ресурсів і капіталу комплексна переробка сировини та відходів основного виробництва, скорочення втрат та підвищення ефективності певної ланки технологічного процесу;

- *вертикальна*, суть якої зводиться до кооперування підприємств різних галузей, їх технологічного та організаційного взаємозв'язку в процесі реалізації (здійснення) агропромислового виробничого циклу. В основі вертикальної інтеграції, як правило, знаходяться підприємства-виробники сировини і кінцевого продукту. Вертикальна інтеграція матеріалізується в певних продуктових вертикалях та міжгалузевих виробничих структурах: агропро-

мислові підприємства, комбінати, концерни, фірми та ін. Завдяки цьому забезпечується високий синергійний ефект інтеграційного процесу;

I
- *координаційна*, яка є різновидом вертикальної, але на відміну від неї не супроводжується технологічною чи організаційно-економічною єдністю підприємств, тобто їх організаційним злиттям. Взаємозв'язки здійснюються періодично, самостійними підприємствами у формі координації зусиль та намірів на основі укладених договорів. Прикладом координаційної інтеграції є виробничі, науково-виробничі, агропромислові системи;

- *конгломератна*, під якою слід розуміти створення на основі відносин власності агропромислового виробництва принципово нового виду - конгломерату, до складу якого входять не лише аграрні, переробні і сервісні підприємства, а й інші структури які в більшості випадків не пов'язані з сільським господарством (фінансово-банківські організації, великі торгові компанії, потужні промислові підприємства добувної, обробної, машинобудівне промисловості). Прикладом такої форми агропромислової інтеграції можуть бути агрохолдинги.

Який би вид агропромислової інтеграції не був реалізований на практиці, він завжди забезпечує вищу економічну і соціальну віддачу - на виробництво одиниці кінцевої продукції АПК сукупні витрати живої та уречевленої праці знижуються у порівнянні з відокремленими господарсько-виробничими структурами. Така закономірність обумовлена самою природою інтеграційного процесу. Як правило, інтегровані господарсько-виробничі структури домагаються збалансованого розвитку потужностей сировини і переробки, забезпечують стабільність доходів, вищу технологічну оснащеність та ефективність, комплексне вирішення соціальних питань.

2.5. Синергійний ефект інтеграції та джерела його утворення

Інтеграційні зв'язки по-різному впливають на кінцевий результат. В даному випадку під кінцевим результатом слід розуміти не лише і не тільки кінцевий продукт (його якість, асортимент і ціну), а й економічний ефект, тобто наскільки витрати на одержання кінцевого продукту відшкодовуються його ціною.

В практичному житті агропромислового виробництва сформувалися два принципи забезпечення ефекту, а саме:

- *функціональний* — в основі якого лежить виконання кожною ланкою інтегрованого виробництва (аграрного, переробного, торгового) власної функції (наприклад, забезпечення високої ефективності виробництва сировини в аграрному секторі);

- *синергійний* — який базується на комплексному, спільному використанні виробничо-економічного потенціалу інтегрованої структури в цілому, а не окремих її складових.

Якщо партнерів по агропродовольчому комплексу умовно позначити А — аграрний сектор, Б — переробний сектор і В — торговий сектор, то синергійний (спільний) ефект інтегрованого виробництва І (інт.) являтиме собою:

- в інвестиціях $I_{\text{інт}} < I_A + I_B + I_V$;
- в сумарних витратах $V_{\text{інт}} < V_A + V_B + V_V$;
- в прибутку $\Pi_{\text{інт}} > \Pi_A + \Pi_B + \Pi_V$.

В основі формування синергійного ефекту лежить, насамперед, концентрація ресурсів і капіталу, потоковість та безперервність виробничо-техно-логічного процесу за рахунок скорочення розриву у просторі і часі між надходженнями сировини та її промисловою переробкою, прискорення на цій основі обіговості коштів та значної економії на постійних витратах.

В інтегрованому виробництві природно формуються властиві тільки йому *джерела* одержання синергійного ефекту. Важливішими з них є такі:

1. Об'єднання і концентрація матеріальних, фінансових і кадрових ресурсів, що сприяє вищій їх віддачі, підвищенню продуктивності праці, а в підсумку ефективності виробництва в цілому.

2. Агропромислова інтеграція аграрного і переробного циклів створює передумови (і водночас є результатом) нарощування інвестицій в усі сфери виробництва за рахунок планомірного розвитку інноваційного процесу.

3. В інтегрованому виробництві закладені основи запровадження дійового механізму маркетингу як мотиватора розвитку. Концентрація і поєднання ресурсів зорієнтовується на якість, асортимент та ціну кінцевого продукту, ємкість ринку та ступінь його наповнення продуктами.

4. Можливості інтегрованого виробництва зростають також за рахунок раціонального поєднання зовнішніх і внутрішніх чинників, здійснення системи заходів галузевого і особливо міжгалузевого менеджменту, що потребує, в свою чергу, пропорційного розподілу ресурсів, компетенцій, опрацювання виваженої ринкової стратегії, прогнозування ресурсного забезпечення, запровадження інновацій та економії коштів.

5. За рахунок здійснення виваженої в рамках інтегрованого виробництва соціальної політики значно посилюється особистий мотиваційний фактор, що також впливає на кінцевий результат.

2.6. Еволюція агропромислової інтеграції в Україні

Історично склалось так, що в Україні агропромислова інтеграція еволюційно пройшла і проходить три послідовні періоди: досоціалістичний (друга половина XIX і початок XX століття), соціалістичний (1917—1991 рр.) та трансформаційний і ринковий (після 1991 р). Кожному з цих періодів притаманні свої особливості та досягнення в сфері інтеграційного процесу.

Так, в досоціалістичному періоді інтеграційний процес характеризувався розвитком кооперативного руху, насамперед, у сільському господарстві. Досить поширеними формами інтеграції були господарські спілки, позичкові та кредитні каси, торгові і споживчі товариства, кооперативні союзи і об'єднання. Через ці структури сільськогосподарська продукція надходила на промислову переробку, як і промислова продукція — для потреб сільського господарства.

В період радянської влади, тобто в соціалістичний, агропромислова інтеграція набула принципово нового характеру та просто динамічного розвитку. Спочатку всі кооперативні структури були перетворені на споживчі комуни чи єдині споживчі товариства. Згодом, у результаті колективізації сільського господарства та створення машинно-тракторних станцій значно розширились міжгалузеві зв'язки на базі кооперації. Виникли такі форми зв'язків між сільським господарством та переробною промисловістю, як державні заготівлі і закупівлі сільськогосподарської продукції, її контрактація, значний обсяг продукції надходив на переробні підприємства шляхом так званої натуральної оплати за роботи МТС. У 20—30 роках минулого століття почали формуватись перші інтегровані структури: наприклад, об'єднання Льноцентр, Бурякоспілка, Хлібоцентр та ін. На цей період припадає також створення *агропромислових формувань*, таких, як агроіндустріальні комбінати, агропромислові підприємства, радгоспи-комбінати, колгоспи-комбінати та об'єднання типу консервпром, ефіропром, плодоовочепром, винпром та ін.

Особливо бурхливого розвитку в соціалістичний період агропромислова інтеграція в Україні набула в 60-70-ті роки минулого століття. На кінець 1990 р. в Україні працювало: 66 агрофірм, 38 агропромислових комбінатів, 29 агропромислових об'єднань. У цих міжгалузевих структурах функціонувало 1795 аграрних і 217 промислових підприємств, 70 торгових і 44 будівельні організації.

Стосунки між ними будувались на основі переважно договірної політики, а також часткової участі в розподілі кінцевого результату.

Трансформаційний і ринковий період агропромислової інтеграції вніс суттєві зміни. Приватизаційні процеси, що почались в АПК, діяли асинхронно в сільському господарстві, переробній промисловості та сервісних галузях як за суттю, так і за формами реалізації. Як

наслідок, ті агропромислові формування, що функціонували на той час, або розпались, або докорінно зменшили свою суть. Особливо зрІс монополізм переробних і сервісних підприємств, посилюється їх економічний егоїзм. Сільське господарство залишилось наодинці з проблемами ціноутворення на промислові ресурси і виробничі послуги, з одного боку, та цінами на вироблену ними сільськогосподарську продукцію, збитковість і безгрошів'я набули масового характеру.

Однією із сучасних форм агропромислової інтеграції стало вливання капіталу в сільське господарство з інших галузей економіки та іноземні інвестиції. Воно набуло дещо одностороннього розвитку – здійснювалося в основному шляхом створення потужних агро холдингів за рахунок інвестицій (коштів) промислових, торговельних і банківських структур, які в більшості випадків не мають відношення до АПК. Це викликано тим, що в сільському господарстві створені сприятливі податкові умови для бізнесу, коли ставки податку втричі нижчі, ніж в інших галузях економіки.

Тому процеси зовнішнього вливання капіталу у сільське господарство слід розцінювати з двох діалектичних позицій: що вони вносять позитивного в розвиток АПК і в чому проявляється їх загроза. В останні роки спостерігається процес надходження капіталу в аграрну сферу виробництва з інших галузей економіки шляхом: створення різних видів агропромислових формувань (АПФ), який потребує окремого аналізу та оцінки. За критерієм концентрації і організації агропромислового виробництва можна виділити два види АПФ:

1. АПФ як цілісне підприємство з юридичним статусом ВАТ, ЗАТ, ТОВ тощо, де сконцентровано виробництво, переробка і нерідко торгівля кінцевим продовольчим продуктом. Сільськогосподарське виробництво тут здійснюється «зеленими» підрозділами без права юридичної особи. Залежно від того, який вид продукції на такому АПФ є домінуючим, можна виділити два їх підвиди:

- *продагронідприємство* з домінуючою часткою в товарній продукції переробки;
- *агропродовольче підприємство* з домінуючою часткою в товарній продукції сільськогосподарської продукції (агрофірми).

2. АПФ, створені в процесі економічної концентрації з організацією управління агропромисловим виробництвом на засадах холдингу — холдинги агропродовольчого комплексу (АПРК). Залежно від того, хто є інтегратором (материнською компанією) при створенні холдингу АПРК, можна виділити такі їх підвиди:

- *продагрохолдинг* - результат проникнення капіталу переробних підприємств в агробізнес шляхом створення дочірніх аграрних підприємств і здійснення управління ними материнською холдинговою компанією, якою стає промислово-переробне підприємство.

- *фінпродагрохолдинг*. Приклад: холдинг «Приват-агро», який є структурою Приватбанку;

- *промагрохолдинг*;

- *торгагрохолдинг*.

Усі різновиди холдингів - це вияв вертикальної інтеграції, що розвиваються на основі єдиної власності. Багато АПФ водночас розвивають *вертикальну координацію* на основі кредитно-договірних відносин: АПФ кредитує на безпроцентній основі сільськогосподарських товаровиробників для придбання ними оборотних запасів. Погашення кредиту здійснюється в рахунок поставок ними сировини.

До основних *мотивів вливання капіталу* у сільське господарство зовнішніми інвесторами можна віднести такі:

1) потреба в надійному забезпеченні інвестора (переробного підприємства) сировиною в необхідній кількості та якості. Це найбільш розповсюджений і дієвий мотив;

2) намагання несільськогосподарських компаній повернути раніше надані кредити. Вхідження в агробізнес такого інвестора відбувається через конверсію боргу в статутний капітал підприємства--боржника з можливим додатковим вливанням капіталу через придбання необхідних ресурсів. В результаті боржник стає дочірнім підприємством;

3) намагання інтегратора скоротити трансакційні витрати, коли замість закупівлі сировини на зовнішньому ринку і витрачання на організацію такої закупівлі коштів, приходить виробництво сировини всередині АПФ з одночасною відмовою від ринкових ризиків і посередників;

4) можливість отримання податкових пільг. Приклад - цукровий завод зі статусом аграрного підприємства;

5) наявність вільного капіталу і можливість без перешкод його вливання в агробізнес, оскільки:

- не потрібні кошти для придбання землі;
- не потрібні великі інвестиції у майно (можна взяти в оренду, або дешево придбати при процедурі банкрутства);
- немає конкуренції серед зовнішніх інвесторів, бо сільське господарство демонополізована галузь;

б) мотивом конгломерації вертикальної інтеграції є забезпечення потреб працівників потужної несільськогосподарської компанії продовольством і диверсифікація бізнесу.

7) диверсифікація бізнесу промислових компаній. Якщо продагропідприємство чи продагрохолдинг виробляє сільськогосподарської сировини значно більше, ніж це потрібно для задоволення власних потреб, тоді має місце *субвертикальна інтеграція*.

Загалом зовнішні вливання капіталу в сільське господарств слід розглядати як позитивне явище, що сприяє розвитку галузі та підвищенню рівня її капіталізації. До його *переваг* слід віднести:

- формування великотоварного аграрного виробництва та отримання ефекту масштабу, що формується як економія на постійних витратах (за рахунок зменшення постійних витрат на одиницю продукції), економії на змінних витратах на одиницю продукції (запровадження ощадних технологій), розширення ринкової ніші і використання функції адаптивності цін, отримання знижки до оптових цін на ресурси при їх закупівлі великими партіями, кращому доступу до кредитів банку і можливості їх отримання під нижчі відсотки, можливість здійснення великомасштабних інвестицій;

- сприяння відродженню сільськогосподарського виробництва та його розвитку на новій технічній і технологічній основах шляхом здійснення єдиної науково-технічної, технологічної і фінансової політики;

- отримання синергічного ефекту від інтеграції сільськогосподарського і переробного виробництва, скорочення трансакційних витрат, підвищення ефективності використання ресурсів, спрощення процесу узгодження інтересів учасників інтеграційного процесу;

- підвищення доходів працюючих у галузі шляхом зростання їх заробітної плати та доходів інших сільських жителів, зокрема пенсіонерів, шляхом отримання ними орендної плати за землю та майно;

- скорочення сільського безробіття;

- запровадження в практику аграрного виробництва сучасного менеджменту, можливості для поглиблення спеціалізації і залучення висококваліфікованих кадрів.

Однак поряд з наведеними перевагами зовнішнього вливання капіталу в галузь існують й певні *загрози та застереження*, що супроводжують цей процес. Зокрема:

- має місце відстороненість селян від розподільчих відносин. Значна частина АПФ не бажають інтегруватися з аграрними підприємствами, а створюють структурні підрозділи без права юридичної особи;

- частина АПФ не орієнтується на довготривалу присутність в агробізнесі, а намагаються щонайшвидше отримати економічну вигоду в короткостроковому періоді шляхом виробництва лише високоліквідної рослинницької продукції – зерна, соняшника, що супроводжується порушенням сівозмін та виснаженням ґрунту;

- значної уваги вимагає питання збереження і підвищення родючості ґрунту та екологічної безпеки аграрного виробництва в умовах оренди більшої частини сільськогосподарських земель;

- надвеликі АПФ нерідко пригнічують розвиток малих і середніх підприємств шляхом витіснення їх з ринку оренди землі, цінової та нецінової конкуренції на ринках ресурсів та ринках збуту сільськогосподарської продукції;

- загроза зростання соціальної напруженості на селі, що пов'язане з недовикористанням АПФ сільської робочої сили (однобічна рослинницька спеціалізація, залучення кваліфікованих кадрів зі сторони і відмова від підготовки місцевих кадрів), не вкладання коштів у розвиток соціальної сфери на селі (як правило, АПФ зареєстровані в містах, де і розміщують свої офіси, а тому податки не надходять до сільських бюджетів).

Отже, держава повинна стимулювати надходження капіталу у сільське господарство, однак при цьому захистити інтереси аграрного сектора як повноправного і юридично самостійного партнера з промисловістю, торгівельними та фінансовими структурами.

2.7. Роль в інтеграційному процесі професійних і міжпрофесійних організацій

Досвід інтеграційних процесів, як вітчизняний, так і зарубіжний, переконує, що у формуванні взаємовигідних міжгалузевих відносин чимала роль належить *професійним і міжпрофесійним* організаціям, тобто суспільно уповноваженим представникам аграрного сектора, переробних галузей, торгівлі, інших структур АПК, на які покладено виконання чітких функцій із захисту інтересів цього великого міжгалузевого формування у сфері прийняття законів і законодавчих актів, реалізації податкової політики, а також забезпечення взаємовигідних економічних стосунків.

За своїм цільовим призначенням професійні організації можуть бути функціональними та галузевими, зокрема в Україні до функціональних належить Українська аграрна конфедерація, Українська ліга підприємців АПК, Аграрна палата, Селянська спілка України, Асоціація фермерів та приватних власників, Національна асоціація агроторгових домів України.

Наприклад, Українська аграрна конфедерація як всеукраїнське громадське об'єднання, основним завданням має:

- надання учасникам ринку повної інформації та аналітичних матеріалів щодо питань розвитку АПК;
- допомога учасникам аграрного ринку в розв'язанні проблем і питань, що стосуються розвитку відповідної галузі та вибору шляхів розв'язання цих проблем;
- координація діяльності фахівців агропромислового виробництва у сфері соціальної, законодавчої та регуляторної політики в АПК;
- захист інтересів членів конфедерації у державних органах, господарських, громадських і кооперативних організаціях;
- забезпечення співпраці з міжнародними організаціями.

До галузевих професійних організацій в Україні належать Українська зернова асоціація, Асоціація переробників зерна «Укрзернопродукт», Асоціація «Укрцукор», Асоціація «Укроліяпром», Національна асоціація «Укрконсерв-молоко» та ін. Завдання галузевих професійних об'єднань полягає в тому, щоб в масштабі *країни* формувати спільну зовнішню та внутрішню політику щодо тактики і стратегії розвитку галузі, захищати інтереси галузі в річних державних та у само управлінських структурах, обґрунтовувати і запроваджувати інноваційні моделі розвитку, забезпечувати інформаційне наукове і консалтингове обслуговування, лобювати інтереси галузі.

Як галузеві, так і міжгалузеві організації можуть мати місцевий і національний характер, працювати на засадах комерційного розрахунку або неприбутковості, створюватись як громадські чи корпоративні структури. Незалежно від цього, всі вони беруть безпосередню участь в інтеграційному процесі АПК шляхом:

- запровадження новітніх технологій виробництва сировини та її промислової переробки;

- забезпечення переробних підприємств сировиною, а аграрного сектора матеріально-технічними ресурсами;
- пошуку шляхів і можливостей здешевлення матеріально-технічних та кредитних ресурсів, ефективних каналів збуту готової продукції;
- маркетингового дослідження ринків продовольства та сировини, орієнтації на реального споживача, формування вигідної для інтегрованого виробництва цінової політики.

Тема 3. Агропромислові формування та їх організаційно-правові форми

- 3.1. Економічна суть та особливості агропромислових формувань
- 3.2. Передумови створення агропромислових формувань
- 3.3. Теоретичні засади створення агропромислових формувань
- 3.4. Агропромислові формування та їх класифікація
 - 3.4.1. Основні види агропромислових формувань
 - 3.4.2. Господарські агропромислові формування
 - 3.4.3. Територіальні (міжгалузеві) агропромислові формування
 - 3.4.4. Переваги агропромислових формувань
- 3.5. Організаційно-економічні засади створення агропромислових формувань
 - 3.5.1. Вибір моделі агропромислового формування
 - 3.5.2. Механізм створення агропромислового формування
 - 3.5.3. Економічний механізм агропромислових формувань
 - 3.5.4. Підприємства в структурі агропромислових формувань

3.1. Економічна суть та особливості агропромислових формувань

Агропромислові формування являють собою ланку суспільного поділу праці, в якій організаційно і технологічно поєднуються певні елементи технологічного процесу одержання кінцевого продукту АПК продовольчого і непродовольчого призначення, але на основі переробки сільськогосподарської і сировини.

Завдяки поєднанню біологічної та технологічної стадій проходження сировини вдається максимально скоротити розрив між ними у просторі і часі, що й гарантує високу суспільну ефективність.

Специфічні особливості АПФ полягають в наступному:

1. Обов'язковою умовою їх створення і функціонування є організація забезпечення виробничого зв'язку між окремими ланками технологічного процесу одержання кінцевого продукту.

2. Сама побудова формування залежить від реальної наявності сировинних і переробних потужностей та можливостей збуту кінцевої продукції.

3. Основою агропромислового формування слід вважати не лише сформоване агропромислове виробництво, а й бажання аграрних, переробних і торгових підприємств на добровільних засадах створити таку інтегровану структуру.

4. АПФ може мати вузькоспеціалізований (однопрофільний) і багатогалузевий (багатопрофільний) характер, тобто складатись з однієї чи кількох продуктових вертикалей.

5. Завершений вид агропромислової інтеграції у формі інтегрованого аграрного і промислового виробництва може складатись в рамках окремо взятого підприємства, групи підприємств або ж на регіональному рівні.

6. Підприємства, що входять до АПФ, можуть зберігати свою господарську і юридичну самостійність, а можуть перетворюватись на внутрішньогосподарські виробничі підрозділи.

7. В будь-якому випадку АПФ потребує створення централізованого менеджментського органу, який би спрямовував його діяльність і координував взаємодію інтегрованих об'єктів.

Агропромислові формування мають чітке соціально-економічне призначення. Суть такої їх місії можна звести до наступного:

1) саме в агропромислових формуваннях створюються умови і відповідне організаційно-економічне середовище, в якому реалізуються засади і комплексні пропорції такого великого міжгалузевого формування як АПК;

2) агропромислові формування, в основі яких складаються та функціонують продуктові підкомплекси, є тою організаційною формою міжгалузевої інтеграції, в якій досягається високий синергійний ефект, оскільки визначальною рисою такого формування є максимальне скорочення розриву у просторі і часі щодо надходження сировини та інших ресурсів і реалізації кінцевої продукції;

3) незалежно від організаційно-правової форми агропромислові формування створюють базу для вирішення цілої низки соціально-економічних питань, пов'язаних із розвитком соціальної інфраструктури і відтворенням та розвитком людського капіталу.

3.2. Передумови створення агропромислових формувань

Щоб створити те чи інше агропромислове формування потрібно, щоб у наявності були певні передумови, тобто ті організаційні, правові, економічні і соціальні чинники (важелі), які сприяли організаційному завершенню і оформленню агропромислової інтеграції.

До таких найголовніших *передумов* слід віднести:

1) Наявність в межах господарства чи певної території (або групи господарств) потужностей, матеріально-технічного і кадрового потенціалу, здатних замкнути процес «виробництво — реалізація кінцевого продукту» у відповідну інтегровану структуру.

2) Відповідність виробничих умов (спеціалізація сільського господарства і профіль переробних галузей, місце розташування, рівень технічної оснащеності, кваліфікація кадрів, потужність сировинної бази) потребам забезпечення ефективного функціонування інтегрованого виробництва.

3) Ємність і рівень наповнення локального ринку продукцією проектованого інтегрованого виробництва (незадоволений попит, купівельна спроможність населення) і можливості гарантованого збуту продукції в інші регіони.

Оскільки агропромислове виробництво будь-якого профілю потребує не лише організаційно-економічного обґрунтування, а й відповідного матеріально-технологічного забезпечення, то до передумов його проектування і створення важливо віднести і такі об'єктивні чинники, як:

1. Можливість територіального розміщення в рамках єдиного аграрного підприємства, адміністративного району чи групи господарств;

2. Прийнятність території з точки зору її компактності, рельєфності й інфраструктури — для раціонального розміщення пунктів заготівлі сировини, організації її центровивозу, дислокації переробного підприємства (цеху), сервісних служб;

3. Технологічна і виробничо-господарська спільність (єдність) тих галузевих виробничих одиниць (в сільському господарстві і переробці), які є предметом інтеграції — рівень фондо- і енергооснащеності, стан матеріально-технічної бази, кадрове забезпечення;

4. Готовність і придатність галузей і сфер інтеграції забезпечити єдиний технологічний процес виробництва кінцевого продукту при умові застосування нових технологій одержання і переробки сировини;

5. Відповідність системи управління вимогам організації ефективного менеджменту міжгалузевого характеру – господарський та економічний механізм, поєднання галузевого та територіального інтересу, система забезпечення однакової (рівної) зацікавленості в кінцевому результаті.

3.3 . Теоретичні засади створення агропромислових формувань

Як теоретичні засади створення агропромислових формувань варто відзначити наступні:

1. Визначення і визнання на загальнодержавному і особливо регіональному рівні важливості і необхідності об'єктивної потреби створення агропромислового формування. Якщо така необхідність суспільно визначена, то необхідно здійснити техніко-технологічне та організаційно-економічне обґрунтування створення найприйнятнішого для конкретних умов агропромислового формування.

2. Орієнтація агропромислового формування не лише на задоволення внутрішніх потреб регіону, а й на задоволення зовнішніх потреб (вивіз чи експорт продукції). Надання переваги самозабезпеченню (автаркії) може призвести до негативних наслідків - викликати дисбаланс у виробництві продукції та сировини, порушити міжгалузеві пропорції тощо. Саме тому в рамках агропромислового формування слід розробляти баланси продовольства (чи іншої продукції АПК), в яких передбачати всі можливі канали руху кінцевої продукції (внутрішнє споживання, виробниче споживання (вторинна переробка), формування резервів, запасів, можливостей вивозу і експорту).

3. Спрямування агропромислового формування на максимальне використання можливостей кожного регіону з мобілізації всіх джерел одержання продовольства. Такий підхід дозволяє реально спинити спад виробництва і домогтись досить важливої концентрації ресурсів, вивести на прибутковий шлях розвитку збиткові підприємства, а також вдосконалити територіальне розміщення агропромислового виробництва, створити нові робочі місця тощо.

4. Здійснення системи заходів із стабільно-пропорційного розвитку ринків сировини та готової продукції. До того ж ринок сировини має чітко узгоджуватись з потужностями переробки, а це потребує створення оптимальних і стабільних сировинних зон, зорієнтованих на тривалі строки, заготівлю за принципом центровивозу. Організація збуту готової продукції повинна враховувати всі можливі канали та принципи мотивації — дегустація з одночасним продажем, створення власної харчової мережі, участь в ярмарках і виставках, аукціонах, застосування такого інструментарію, як франшиза, тощо.

5. Розрахунок на важливість державного впливу і регулювання виробництва та реалізації кінцевого продукту агропромислового формування. Йдеться, передусім, не про прямий адміністративний вплив, а про формування такого зовнішнього середовища, яке б спонукало до об'єднання ресурсів, розвитку інфраструктури, унеможливило будь-яке адміністрування та прояви монополізму, не допускало виникнення надмірних ланок посередників та псевдо ринкових структур, заохочувало аграрні і переробні підприємства до поглиблення інтеграційного процесу.

6. Економічно-правова безпека агропромислового формування, під чим слід розуміти такий стан даної структури, за якого суб'єкти державного управління та самоврядні регіональні організації були б позбавлені права втручання у внутрішні справи інтегрованого виробництва, а інтегровані структури мали можливість автономно визначати шляхи економічного розвитку і формувати власний, внутрішній економічний механізм функціонування.

3.4. Агропромислові формування та їх класифікація

3.4.1. Основні види агропромислових формувань

Будь-яке агропромислове формування являє собою певну господарсько-виробничу структуру. Усі формування можна поділити на галузеві інтегровані господарські структури та інтегровані регіональні формування. В свою чергу до галузевих формувань відносяться такі структури, як агропромислові асоціації та агропромислові корпорації. Перші набули досить стрімкого розвитку в наш час у таких продуктових під комплексах України, як бурякоцукровий, молочно- і м'ясопродуктовий, в яких відносини між аграрними, переробними і торговельними підприємствами будуються на основі договірних зобов'язань та взаємовигідних економічних зв'язків. На відміну від них, агропромислові корпорації – це багатогалузеві виробничі формування, засновані на кооперативних чи акціонерних засадах, куди також

входять аграрні, переробні і торговельні підприємства, але які потребують централізації певних управлінських функцій загально-корпоративного характеру.

Агропромислова корпорація являє собою союз різних господарських та підприємницьких структур, що працюють на засадах прибутковості за умови інтегрування технологічного процесу виробництва, переробки і реалізації продукції. Обов'язковими умовами створення корпорації є добровільність входження до складу і демократичність управління, фіксована частка кожного учасника в створенні статутного капіталу, участь у розподілі спільного доходу. Як правило, корпорація в більшості випадків має суто продуктове спрямування. Наприклад, складовими ланками агропромислової корпорації в птахівництві є: підприємства з виробництва яєць і м'яса птиці; птахофабрики; інкубаторно-племенні станції; підприємства і організації, що забезпечують виробничо-зооветеринарне обслуговування перших; аграрні підприємства (виробництво зерна); елеватор; комбікормовий завод; підприємство з переробки і зберігання продукції; торговельна (спеціалізована) мережа.

Агропромислові формування настільки різноаспектні в своїй організаційній побудові, що їх можна класифікувати ще й з інших точок зору. Наприклад, якщо брати до уваги систему управління інтегрованим виробництвом, то всі формування можна поділити на дві групи – ті, де управлінські функції здійснює головне (або саме підприємство), і ті, в яких ці функції виконує спеціальний відокремлений управлінський апарат. За таким критерієм як ступінь (рівень) самостійності (юридичної та господарської) всі агропромислові формування можна поділити на групи: підприємства зберігають повну самостійність, втрачають її, володіють обмеженою самостійністю, застосовується комбінований підхід.

З точки зору організації виробничого процесу у відповідності з технологією одержання кінцевого продукту агропромислові формування також мають суттєві відмінності. Вони можуть утворювати чітко сформовану продуктову вертикаль, що функціонує за принципом замкнутого циклу. В інших випадках принцип замкнутості не дотримується, а просто на договірних засадах об'єднується виробництво сировини, її промислова переробка і реалізація кінцевого продукту. Ця класифікаційна ознака дозволяє поділити агропромислові формування на вузькоспеціалізовані і багатогалузеві.

В основі ще одного підходу щодо класифікації агропромислових формувань лежить інтерес підприємства чи галузі, які виступають в ролі інтегратора. Якщо, наприклад, в ролі інтегратора виступає переробне підприємство, то таке формування матиме торгово-аграрний характер; якщо цю роль виконуватиме фінансовий чи промисловий капітал, то в такому формуванні, як правило, аграрні підприємства перетворюються на філії, внутрішні підрозділи, втрачаючи свою юридичну й економічну самостійність.

З точки зору галузей-інтеграторів така побудова формування є основою досягнення певного економічного інтересу. Наприклад, для переробного підприємства цей інтерес полягає в можливості забезпечення потужностей переробки якісною власною сировиною і на цій основі окупності вкладених інвестицій. Для інтегратора, яким виступає фінансовий капітал, таке формування є гарантією прискорення повернення кредитів, що були вкладені в аграрну сферу, чи позбавлення боргів. Безпосередньо для аграрних підприємств, які ввійшли в такі формування і стали їх внутрішніми підрозділами, така форма агропромислової інтеграції також має відповідний економічний сенс: в умовах хронічної неплатоспроможності та катастрофічного економічного стану це дає можливість продовжувати господарську діяльність.

Отже, залежно від напряму агропромислової інтеграції всі АПФ можна об'єднати в дві великі групи, а саме – господарську і міжгалузеву.

Безумовним є той факт, що в сучасних умовах більше шансів на утвердження власної ринкової позиції матимуть ті агропромислові формування, які зможуть інтегруватися в межах певних територій. Це стосується передусім таких форм, як системи (виробничі, промислово- чи науково-виробничі), концерни, холдинги, агропромислові парки, спеціалізовані агропромислові райони та інші, тобто такі формування, що базуються на об'єднанні зусиль взаємозалежних (і не тільки) підприємств і установ у межах відповідного регіону і в основі яких лежить принцип кластеризації. Однак таке ж право на існування мають і форми інтегруван-

ня, які виходять за рамки виробництва і охоплюють такі сфери, як інформаційне забезпечення та організація дорадчих служб, обслуговування торгово-розрахункових операцій, формування ринкової інфраструктури та ін. Заслужують на увагу і так звані неофіційні (неформалізовані) агропромислові формування, а також територіальні міжгалузеві комплекси.

Напрямок агропромислової інтеграції	Характер АПФ	Конкретна організаційна форма АПФ	Умови створення АПФ
Внутрішньогосподарський	Господарський	Агрофірма Агроторгове підприємство Агропромислове підприємство	Економічний стан та управлінські можливості аграрного підприємства
Міжгалузевотериторіальний	Міжгалузевий	Об'єднання Комбінат Концерн Агро холдінг Система та ін.	Наявність підприємств різних галузей та їх готовність до об'єднання зусиль

3.4.2. Господарські агропромислові формування

Вони представлені агроторговими і агропромисловими підприємствами та агрофірмами.

Агроторгове підприємство являє собою господарсько-виробничу структуру, в якій інтегровано виробництво сільськогосподарської продукції та її реалізація в основному у свіжому вигляді (переважно плодоовочева продукція, картопля, виноград, цільне молоко). Формується воно на основі торговельної мережі (чи просто продажу продукції). Інколи таке підприємство здійснює первинну переробку (доробку) продукції, і, відповідно, має необхідну виробничу інфраструктуру (елементи оптової та роздрібною торгівлі, сховища, склади, холодильні камери). Умовою функціонування такого підприємства є наявність реального покупця і близькість розташування до ринків збуту продукції.

Агропромислове підприємство — це виробничий тип (вид), агропромислової інтеграції, який відзначається наявністю в структурі виробництва окремо взятого підприємства аграрної, переробної і торговельної ланки певного продуктового спрямування (за характером кінцевої продукції). Як правило, такі підприємства повинні мати добре розвинуту спеціалізовану галузь сільського господарства, сучасну промислову переробку сировини і власну оптову та роздрібною торгівлю. В окремих випадках агропромислове підприємство для завантаження переробної потужності вдається до заготівлі сировини на стороні (в інших аграрних підприємствах, в особистих господарствах населення). Зазвичай у таких підприємствах виробляється продукція, яка може зберігатись тривалий час і транспортуватись на значні відстані (соки, вина, плодо-, овоче- і м'ясні консерви). Цей вид формування потребує досить потужної виробничої інфраструктури — сучасних промислових сховищ, надійного і зручного тарного забезпечення, своєчасного транспортування сировини і готової продукції, пристосованого до специфіки галузі торговельного обладнання тощо. Як і для агроторгових підприємств, тут особливої ваги набуває проблема формування виробничої стратегії і визначення надійних ринків збуту продукції.

Агрофірма — порівняно новий вид агропромислового формування галузевого характеру. Спочатку агрофірми створювались на основі економічно міцного аграрного підприємства із залученням інших господарств. Виробляли вони не лише продукцію для продажу (в свіжому чи переробленому вигляді), а й надавали різні виробничі послуги (забезпечували

елітним насінням, транспортним обслуговуванням, науково-практичними консультаціями тощо). Обов'язковою організаційною ланкою агрофірм згодом стала ринкова інфраструктура, служба маркетингу.

В сучасних умовах — це багатопрофільне господарство, в якому розвиваються рослинницькі і тваринницькі галузі, а також власна переробка одержаної продукції та її реалізація через власну торговельну мережу. В середині фірми створюються об'єднання товаровиробників, що формують загальну асоціацію. В основу об'єднань (у рослинництві, тваринництві, переробних підприємствах, обслуговуючих виробництвах) кладуться персоніфіковані паї. Відносини між ними будуються на товарно-грошових засадах (у деяких агрофірмах внутрішньогосподарські підрозділи мають право виходу на зовнішній ринок). У приватних (приватно-орендних) фірмах за користування паями власник виплачує дивіденди. Так, за земельний пай орендна плата здійснюється зерном іншою продукцією, а також грішми. За майновий пай власник одержує частину прибутку від спільної діяльності агрофірми.

3.4.3. Територіальні (міжгалузеві) агропромислові формування

Це найпоширеніша за різновидами група. Представлена вона як тими структурами, що склались у 70—80-х роках, так і новими формуваннями, що виникли в результаті аграрних перетворень.

Агропромислове об'єднання в умовах України стали тією першою формою агропромислової структури регіонального характеру, яка являє собою організаційне оформлення АПК на рівні адміністративного району при повній юридичній і господарській самостійності інтегрованих підрозділів. Агропромислове об'єднання - це конкретна організаційна форма управління виробництвом (господарський орган), обов'язковою умовою якого є добровільність входження, збереження господарської і юридичної самостійності при координації важливіших сторін діяльності інтегрованого характеру. Об'єднання зусиль у такий спосіб дає змогу підприємствам закуповувати великими партіями матеріально-технічні ресурси, а також постійно володіти фінансовою ситуацією та економічним становищем всіх інтегрованих підприємств. В окремих випадках об'єднання створюють свій банк на відміну від комерційних банків, які на дефіциті оборотних коштів підприємств АПК заробляють чималі прибутки. Об'єднання здійснює через власний банк кредитування, акумулює вільні кошти, фінансує найголовніші витрати, виконує таким чином функції робочого органу учасників об'єднання.

Агропромислове об'єднання як форма інтегрованого виробництва має ряд незаперечних переваг, а саме:

- 1) об'єднуючи під єдиним началом (рада об'єднань) підприємства різних сфер АПК, воно сприяє усуненню відомчого диктату (монополізму) і відомчої відокремленості;
- 2) в рамках об'єднання стає можливим виробити такий управлінський (і зокрема економічний) механізм, який найповніше враховує як галузеві, так і територіальні умови й особливості;
- 3) існування об'єднань є свідченням демократизації управління, оскільки в ньому чітко розмежовуються два рівні: нижній - представлений підприємствами, і верхній — радою об'єднання.

Згодом, на основі досвіду агропромислових об'єднань почали створюватись нові регіональні формування.

Агропромисловий комбінат — форма інтегрованого багатогалузевого виробництва на регіональному рівні. Організація комбінатів виходить за рамки сфери менеджменту і прямо пов'язана з виробництвом. Створювались агрокомбінати, як правило, навколо великих міст і промислових центрів за наявності достатньо потужного потенціалу агропродовольчої сфери, тобто сільського господарства і переробної промисловості, значної концентрації населення, відсутності добре організованого ринку продовольства. Мета таких формувань зводилась до забезпечення місцевого населення сільськогосподарською продукцією у свіжому і переробленому вигляді, переробних підприємств — сировиною, виконання інших робіт та надання послуг, економічного і соціального характеру на території певних регіонів.

Агрокомбінати як структура регіонального рівня мали розбіжності щодо розподілу повноважень між ними (господарюючими суб'єктами), районними управліннями сільського господарства (як державною виконавчою владою) та районними адміністраціями. Власне таке положення агрокомбінатів за повне відсутності вертикальної підпорядкованості і стало однією з причин їх розпаду. Окремі з них трансформувались в інші форми агропромислової інтеграції міжгалузевого характеру.

Агропромислові концерни — це об'єднання різноманітних підприємств, які здійснюють спільну діяльність на основі добровільної централізації функцій і госпрозрахункового обслуговуванні сторонніх підприємств. Як правило, централізації підлягають практично найголовніші функції виробничо-фінансової діяльності: науково-технічного і виробничого розвитку, інвестиційної, фінансової, природоохоронної і зовнішньоекономічної діяльності.

Головне завдання концерну — насичення ринку продукцією широкого асортименту шляхом об'єднання великих, середніх і малих підприємств, спеціалізованих виробництв на основі дотримання позавідомчого принципу управління.

Агропромисловий концерн у своїй практичній діяльності координує роботу структурних підрозділів, забезпечує своїх співучасників фінансово-матеріальними ресурсами, виконує функції торгового дому.

Концерн, як правило, є юридичною особою, основна мета якої -захист інтересів і прав інтегрованих учасників. Учасники концерну не втрачають юридичної і виробничої самостійності, а всередині концерну на зміну адміністративним функціям приходять економічні взаємовигідні партнерські відносини, які регулюються централізованим управлінням і власним, що належить концерну, банком, який є фінансовим, інвестиційним розрахунковим центром. Водночас банк концерну створює розгалужену мережу філій в різних регіонах, що співпрацюють з концерном.

Однією з перспективних форм агропромислової інтеграції в є *аграрно-промислово-фінансові групи* (АПФГ) – об'єднання, до складу якого можуть входити сільськогосподарські та промислові підприємства, банки, наукові, проектні та інші установи. Створюються вони з метою розробки і реалізації принципово важливих проектів, забезпечення комерційної окупності, гарантування інвестиційного процесу.

В таких агропромислових формуваннях створюються реальні умови для активізації інвестиційного процесу та прискорення техніко-технологічного переоснащення агропромислового виробництва з метою організації виробництва конкурентоспроможної продукції. Вони є основою фінансової стабільності та забезпечення привабливості для сторонніх інвесторів, оскільки партнером виступають банки. Завдяки фінансовій стабільності досягається концентрація інвестицій на найефективніших проектах і пріоритетних напрямках, поліпшується кредитне забезпечення особливо сільськогосподарських товаровиробників, що в сучасних умовах є досить важливим.

В АПФГ полегшується доступ до залучення кредитів, створюються передумови довгострокового взаємовигідного партнерства, спрямовуються кредитні ресурси також і в соціальну сферу. Для підприємств, що входять до складу АПФГ, така форма інтеграції є гарантійною основою в умовах аграрної кризи підвести необхідну фінансово-економічну базу під свою господарську діяльність.

До регіональних агропромислових формувань належать також *виробничі (промислово-виробничі, науково-виробничі)* системи, які являють собою організацію виробництва певного виду продукції, що будується за принципом функціонування головного підприємства як генератора і розповсюджувача інновацій для всієї сукупності господарства, що ввійшли до складу системи.

Сама назва системи залежить від того, хто виконує роль головного підприємства. Якщо це є аграрне підприємство, то система має назву виробничої, якщо переробне — то промислово-виробничої, а коли наукова установа, то науково-виробничої системи. В усіх трьох випадках система підпорядковується виключно одній культурі чи продукції та має на меті створення сприятливих організаційно-економічних умов для поширення та використання тих

досягнень науки і техніки, які відіграють значну роль в інтенсифікації виробництва. Головне підприємство бере на себе відповідальність за забезпечення умов вискоефективного виробництва якогось конкретного продукту на принципах зацікавленості і відповідальності усіх господарств, що ввійшли до складу системи.

Формується система на добровільних засадах. Учасниками її можуть бути аграрні підприємства і об'єднання, переробні і обслуговуючі підприємства, машино-випробувальні станції, конструкторські бюро, наукові установи. Система створює свої власні кошти за рахунок вступних внесків (з розрахунку, наприклад, на 1 га), а також коштів головного підприємства, спонсорської участі, цільових фондів. Умови і нормативи економічних відносин (як при організації системи, так і при розподілі кінцевого результату) визначаються радою системи і не можуть змінюватись без її згоди.

Існують ще кілька різновидів агропромислових формувань міжгосподарського (територіального) характеру. Зокрема, в свій час створювались *навчально-науково-виробничі комплекси*, до складу яких входили не лише агропромислові ланки виробництва а й навчальні заклади такого ж профільного спрямування. Таке формування поєднувало на договірних і добровільних засадах виробництво конкретних видів кінцевої продукції та наукове забезпечення, а також створювало реальні умови для практичної підготовки спеціалістів.

Досить привабливою та надійною з точки зору мобілізації інвестицій для агропромислової сфери є така форма інтеграції, як *агроконсорціум*. У його створенні можуть брати участь усі зацікавлені юридичні, фізичні особи, а не тільки підприємства АПК, які мають вільні фінансові ресурси і готові їх вкласти на чітко визначений строк і на погоджених умовах у здійснення якихось особливо важливих проектів (програм) у сфері АПК. Після досягнення визначеної мети в установленій строк учасники консорціуму самі приймають рішення про необхідність його подальшого функціонування або ж саморозпуску.

Практика створення в Україні вільних економічних зон по-новому висвітила можливість агропромислової інтеграції на таких територіях. З урахуванням реального здійснення регіональної економічної політики стає можливим створення асоціацій аграрних, переробних, торговельних і сервісних підприємств (у межах зони та на засадах її режиму), так званих *спеціальних агропромислових районів*. Користуючись нормами вільної економічної зони такі агропромислові формування можуть на високому рівні забезпечити виробництво і переробку продукції, ширше запроваджувати нові технології та інновації, створювати нові виробництва, вступати у вигідні зовнішньоекономічні відносини, забезпечувати головне агропромислове виробництво комплексом сервісних структур, створювати колективний інвестиційний фонд, інвестувати розвиток соціальної сфери.

Потреба запровадження в АПК новітніх досягнень науки техніки вимагає інтегрування і в цій сфері відносин. Формою інтеграції науки у виробництво може стати *агропромисловий парк* як посередник між науковими закладами та суб'єктами господарювання в АПК, які виявляють інтерес до науково-технічних інновацій. Саме через агропромисловий парк наука може комерціалізувати власні розробки, а агропромислові підприємства отримати прямий доступ до нововведень і з допомогою кваліфікованих кадрів запровадити їх у виробництво.

Всі розглянуті вище види агропромислових формувань при розмаїтості своєї організаційної побудови мають одну спільну рису і мету - високі результати досягаються лише в тому випадку, коли інтегровані формування максимально зорієнтовані на виробництво і продаж кінцевого продукту, розвиток виробничої і маркетингової діяльності.

3.4.4. Переваги агропромислових формувань

Агропромислові формування мають значні переваги перед звичайними, відокремленими структурами агропромислового виробництва. Очевидно таким синтетичним узагальнюючим показником цих переваг слід вважати той синергійний ефект, який природно забезпечується інтегрованими в єдиній системі галузями.

Об'єктивними чинниками, що позитивно впливають на забезпечення інтегрованого ефекту, слід вважати:

- максимальне врахування особливостей формування продовольчого фонду, традиційних навичок населення, демографічної ситуації та платоспроможного попиту населення певної території;
- знання рівня розвитку та ступеня наповненості локального та сусідніх ринків продовольства і сировини;
- раціональне поєднання інтересів та економічних вигод у територіальному (локальному) та галузевому (міжгалузевому) аспектах;
- збалансованість потужностей виробництва сировини та її переробки, з одного боку, і можливостей зберігання (транспортування) та реалізації виробленої кінцевої продукції, з іншого;
- максимальне скорочення розриву в просторі й часі між біологічною та технологічною якістю сировини і практичну мінімізацію втрат сировини і продукції;
- організацію заготівлі сировини в місцях її виробництва (центровивіз) та забезпечення ресурсами (центрозавезення), що значно скорочує транспортні та інші транзакційні витрати;
- розвиток, поряд з основним виробництвом, допоміжних галузей (цехів) з утилізації побічної і супутньої продукції, використання відходів;
- скорочення, з розрахунку на одиницю кінцевої продукції, втрат сировини, матеріалів та затрат живої праці;
- реальну консолідацію фінансових ресурсів і забезпечення на цій основі націленості інвестиційного процесу на розв'язання соціальних проблем.

3.5. Організаційно-економічні засади створення агропромислових формувань

3.5.1. Вибір моделі агропромислового формування

Під *моделлю агропромислового формування* слід розуміти той можливий варіант (спосіб, метод, вид) поєднання міжгалузевих відносин, який може бути найприйнятнішим у конкретних адміністративно-територіальних і соціально-економічних чи організаційно-виробничих умовах.

Визначальними критеріями вибору моделі агропромислового формування слід вважати ступінь розвитку сільського господарства і переробної промисловості, демографічну ситуацію та платоспроможний попит населення, насиченість ринку та традиційні навички формування продовольчого фонду.

До принципів створення агропромислових формувань належать:

- компактність території та комунікаційна забезпеченість, що дозволяє раціонально розмістити (чи об'єднати) аграрні, переробні і сервісні підприємства торгівлі;
- виробничо-технологічна спільність суб'єктів інтеграційного процесу, що матеріалізується в агропромисловому тандемі та виробничому циклі;
- галузева (продуктова) чи багатопрофільна спрямованість, тобто орієнтація на конкретного споживача та відповідна організаційно-виробнича побудова формування;
- добровільність входження та організація галузевого (чи міжгалузевого) управління на засадах демократизму;
- орієнтація в першу чергу на задоволення потреб локального ринку та можливість виробництва кінцевої продукції для вивозу (експорту) за межі формування.

3.5.2. Механізм створення агропромислового формування

Агропромислове формування може створюватись на певній території групою господарств чи навіть на базі окремо взятого підприємства. Який шлях не був би обраний, інтегроване виробництво повинне керуватись такими фундаментальними орієнтирами:

- 1) яким може бути реальний споживач продукції: державний чи регіональний фонд, населення чи інші галузі (виробництва). Якщо населення, то на який попит варто сподіватись:

пересічний, тобто типовий, чи підвищеного рівня (екологічно чиста (органічна) продукція, зручне та дієтологічне продовольство);

2) відповідно до цього слід встановити конкретні вимоги як до продукції, так і до результатів діяльності та екологічних наслідків;

3) врахування чинного законодавства - наскільки воно відповідає запитам агропромислового виробництва з точки зору гарантій умов підприємницької діяльності, розвитку соціальної інфраструктури, збереження та охорони навколишнього середовища.

При створенні АПФ важливо здійснити цілу низку послідовних дій, які допоможуть обрати оптимальну його модель:

- прийняття рішення про створення АПФ;
- вибір фахівців і створення робочої групи;
- розробка плану і графіку роботи;
- затвердження плану і строків виконання;
- розробка пропозицій і варіантів;
- уточнення і корегування варіанту;
- збір нових пропозицій, їх обробка;
- оприлюднення відібраного варіанту;
- вибір найкращого варіанту;
- вивчення, аналіз і подання пропозицій;
- затвердження нового варіанту;
- організаційно-правове оформлення варіанту;
- кадрове, ресурсне, менеджментське забезпечення;
- Моніторинг створення і функціонування АПФ.

При створенні агропромислового формування важливо дотримуватися наступних чинників:

- націлення на розв'язання в першу чергу регіональних завдань і проблем, що стоять перед АПК;

- залучення до інтеграційного процесу всіх форм господарювання в сільському господарстві, в тому числі й селянських господарств, а також виробничих структур переробної промисловості і агросервісу, фінансово-банківських, торгових, наукових установ та інших юридичних і фізичних осіб;

- створення в рамках агропромислового формування власної оптової та роздрібною торговою мережі за участю споживчої кооперації та агроторгових домів;

- формування в інтегрованій структурі власної (внутрішньої) системи міжгалузевих відносин з участю всіх партнерів у розподілі кінцевого результату агропромислового виробництва;

- організація в структурі агропромислового виробництва спеціалізованих продуктивних підкомплексів (вертикалей, банків), які забезпечують глибоку і комплексну переробку сировини шляхом запровадження сучасних технологій та інновацій;

- здійснення маркетингових досліджень та моніторингу функціонування формування;

- управлінське забезпечення нормального функціонування структури (формування центрального органу, координаційного центру, розподіл функцій та ін.);

- можливість підтримки доходів та ліквідації регіональних і міжгалузевих диференціацій;

- збереження довкілля і стабільне відтворення природних ресурсів, як основи сталого розвитку;

- розв'язання проблем соціального забезпечення життєдіяльності працівників агропромислового виробництва.

3.5.3. Економічний механізм агропромислових формувань

Для агропромислових формувань принципове значення має *механізм міжгалузевих відносин*, що пов'язане з врахуванням *економічного механізму*, тобто системи тих економічних важелів, з допомогою яких і регулюються міжгалузеві відносини.

Економічний механізм являє собою певний інтелектуальний продукт, який формується людиною на основі впровадження в міжгалузеві відносини вимог економічних законів, категорій, закономірностей. Він є продуктом економічної оцінки ефективності функціонування *господарського механізму*, що лежить в основі управління. І господарський, і економічний механізм можна вважати ефективними, результативними, коли вони разом і відокремлено забезпечують розвиток виробництва не за будь-який кошт, а на основі самокупності, тобто коли вони базуються на так званому *противитратному механізмі* (інтересі).

Із усієї сукупності елементів економічного механізму єдиним, що прямо впливає на зацікавленість підприємств і галузей агропромислового формування, є механізм взаєморозрахунків, тобто ціни на ресурси, продукцію та тарифи (розцінки) на послуги, а також розподіл кінцевого результату. Для наочності досить розглянути алгоритм формування порядку розподілу кінцевого результату від реалізації продукції на прикладі хлібопекарного виробництва, тобто зернопродуктового підкомплексу. В такому агропромисловому формуванні партнерами по інтеграції виступають: аграрні підприємства (виробники і постачальники зерна), комбінат хлібопродуктів (заготівля зерна, його транспортування, доробка, помел і одержання борошна), хлібозавод (за купівля борошна, випічка хліба) і торгівля (доставка хліба на реалізацію в магазини, витрати на реалізацію хліба).

Алгоритм економічних взаємовідносин у такому агропромисловому формуванні буде наступним чином:

1. Необхідно відповідно до потреб визначити можливий обсяг виробництва зерна потрібної хлібопекарської якості.
2. Розрахувати реальні витрати на виробництво зерна.
3. Установити транспортні витрати на перевезення зерна на комбінат хлібопродуктів (якщо транспортом аграрного підприємства, то на цю суму слід збільшити його витрати; якщо ж транспортом комбінату хлібопродуктів, то цю суму слід долучити до витрат комбінату).
4. Підрахувати витрати хлібокомбінату, що пов'язані з доробкою зерна (очищення, сушіння).
5. Розрахувати вихід борошна, висівок та відходів у натуральному вимірі від помолу зерна.
6. Визначити суму виручки від продажу комбінатом висівок і відходів (за ринковими цінами).
7. Передбачити транспортні витрати на доставку борошна на хлібозавод (залежить від того, хто буде транспортувати – комбінат чи завод — цю суму долучити до загальних витрат).
8. Обрахувати витрати хлібозаводу на випікання хліба.
9. Визначити транспортні витрати на доставку хліба до торгових організацій.
10. Встановити витрати торгових організацій з реалізації хліба.
11. Обчислити суму виручки від реалізації хліба (за ринковими цінами).
12. Визначити загальну суму виручки від продажу висівок, відходів і хліба (п. 6 + п. 11).
13. Здійснені в такій послідовності розрахунки є підставою для подальшого формування системи (механізму) розрахунків. Критерієм визначення частки кожного партнера в кінцевому результаті може бути загальна сума витрат кожного або сума реалізації продукції (послуг). В усякому разі, насамперед слід визначити загальну суму витрат, яка складатиметься з витрат на виробництво (доробка, випікання, продаж) та транспортних витрат, тобто слід їх підсумувати (2 + 3+4 + 7+ 8 + 9+10).
14. Слід визначити суму прибутку від продажу кінцевого продукту — хліба (від загальної суми виручки (п. 12) треба відняти суму загальних витрат (п. 13)).
15. На основі загальної суми витрат розрахувати частку кожного корнера (у відсотках). Для цього необхідно суму витрат послідовно аграрного підприємства, комбінату хлібопродуктів, хлібозаводу та торгівлі розділити на загальну суму витрат.

16. За розрахованих у такий спосіб коефіцієнтом (часткою) визначається сума прибутку, що належить кожному партнеру агропромислового формування зокрема (п. 15 x 14).

Такий спосіб можна реалізувати й інакше: визначити спочатку коефіцієнт прибутковості формування в цілому (прибуток сумарні витрати), а потім прибуток кожного партнера являтиме собою добуток цього коефіцієнта на нормативні витрати кожного партнера.

3.5.4. Підприємства в структурі агропромислових формувань

До складу агропромислових формувань як міжгалузевих структур входять різні за функціональним призначенням підприємства. Згідно із Законом України «Про підприємство в Україні», підприємство — це самостійний господарський статутний об'єкт, який має права юридичної особи та здійснює виробничу, науково-дослідну і комерційну діяльність з метою одержання відповідного прибутку (доходу).

В агропромисловому комплексі поширені такі види підприємств:

— *акціонерне товариство*. Це підприємство, створене на засадах угоди юридичними особами і (або) громадянами шляхом об'єднання їх майна та підприємницької діяльності з метою одержання прибутку, яке має статутний фонд, поділений на виплачену кількість акцій рівної номінальної вартості і несе відповідальність тільки майном товариства;

— *товариство з обмеженою відповідальністю*. Це підприємство створюється на засадах угоди юридичними особами і (або) громадянами шляхом об'єднання їх майна та підприємницької діяльності з метою одержання прибутку, яке має статутний фонд, розділений на частки у розмірах, визначених установчими документами;

— *товариство з додатковою відповідальністю*. Це підприємство, створене на засадах угоди юридичними особами і громадянами шляхом об'єднання їх майна і підприємницької діяльності з метою одержання прибутку, яке має статутний фонд, поділений на частки визначених установчими документами розмірів. Відповідальність — внесками в статутний фонд, а при нестачі їх — додатково власним майном в однаковому для всіх учасників розмірі;

— *командитне товариство*. Це підприємство, створене на засадах угоди юридичними особами і громадянами шляхом об'єднання їх майна і підприємницької діяльності з метою одержання прибутку, яке включає одного або більше учасників з повною відповідальністю та одного або більше — з обмеженою відповідальністю;

— *повне товариство*. Підприємство, створене на засадах угоди юридичними особами і громадянами шляхом об'єднання майна і підприємницької діяльності з метою одержання прибутку. Всі учасники, які займаються спільною підприємницькою діяльністю, несуть солідарну відповідальність за зобов'язаннями;

— *фермерське господарство* — форма господарської діяльності юридичної особи, яка здійснюється особисто або з членами сім'ї з правом найму робочої сили на землі, функціонуючи відповідно до законодавства з метою виробництва, переробки і реалізації продукції на ринку;

— *сільськогосподарський виробничий кооператив* — підприємство, створене шляхом об'єднання фізичних осіб на засадах членства та пайових внесків для участі у спільній сільськогосподарській виробничій діяльності;

— *приватне підприємство* — самостійне господарське формування, яке здійснює виробничу і комерційну діяльність на базі як власних, так і орендованих майна і землі з метою одержання прибутку.

Крім означених вище форм підприємств, в АПК функціонують, як уже зазначалось, інші виробничо-підприємницькі формування (комбінати, концерни, агрофірми, асоціації, корпорації, холдингові компанії, агропромислово-фінансові групи та ін.).

В сучасному розвитку АПК специфічне місце посідає *селянське господарство* — форма господарської діяльності фізичної особи, яка здійснюється особисто або з членами сім'ї на землі, наданій відповідно до законодавства, з метою ведення сільського господарства та задоволення потреб у продовольстві. Крім цього, є ще така форма господарювання як *госпо-*

дарства населення. Вона відрізняється від селянських господарств правовим статусом володіння землею. Ці форми господарювання домінують в аграрному виробництві за обсягами валової продукції. Маючи в своєму розпорядженні четверту частину земельних угідь, вони забезпечують понад 60 % валової сільськогосподарської продукції.

В ринковому середовищі кожне підприємство тією чи іншою мірою пов'язане з аграрним бізнесом. Агробізнес як цілеспрямована діяльність людини, що пов'язана з виробництвом кінцевої продукції споживання, найповніше може бути реалізований у тих міжгалузевих структурах, де інтегруються всі послідовні процеси одержання результату, починаючи від виробництва необхідних ресурсів і закінчуючи продажем готових продуктів. Такими осередками і слід вважати агропромислові формування, в яких кожне підприємство, виконуючи властиву йому функцію, водночас працює на високий спільний результат.

Тема 4. Земля та її використання агропромисловими формуваннями

4.1. Земля як головний засіб виробництва та її вплив на економіку агропромислових формувань

4.2. Земельні відносини та їх правове регулювання в Україні

4.3. Організація використання землі

4.4. Ринок землі і проблеми його становлення в Україні

4.1. Земля як головний засіб виробництва та її вплив на економіку агропромислових формувань

Земельні ресурси є основою матеріального і духовного виробництва. Від характеру і рівня ефективності використання землі залежить розвиток продуктивних сил, масштаби виробництва і матеріальне благополуччя народу. Земельні ресурси необхідні всім галузям народного господарства, однак їх роль у різних сферах суспільного виробництва не однакова. Якщо в промисловості, крім добувної, земля є лише просторовим базисом, то в сільському господарстві вона — *головний засіб виробництва*. Роль землі в сільськогосподарському виробництві визначається тим, що їй притаманна специфічна унікальна властивість — *родючість*. Завдяки цій властивості земля активно впливає на процес сільськогосподарського виробництва. Родючість визначається здатністю ґрунту нагромаджувати й утримувати вологу та забезпечувати нею рослини, нагромаджувати і трансформувати поживні речовини в доступній для рослин формі, а також забезпечувати доступ кисню в зону кореневої системи рослин, тобто здійснювати аерацію. Проте ці визначальні для родючості ґрунту фактори ніколи не бувають однаковими і мають різне співвідношення між собою, що безпосередньо позначається і на рівні родючості. Розрізняють такі види родючості землі:

а) *природна* — характеризується здатністю ґрунту забезпечувати рослини необхідними поживними речовинами за рахунок запасу, створеного внаслідок ґрунтоутворюючих процесів, а також визначається кліматичними умовами;

б) *штучна* — створюється в процесі виробництва матеріальних благ, коли людина, не задовольняючись потенційними можливостями землі, сформованими під впливом природних факторів, своєю діяльністю намагається поліпшити фізико-хімічні і біологічні властивості ґрунту;

в) *економічна* (ефективна) — наслідок органічної єдності природної і штучної родючості;

г) *абсолютна* — визначається врожайністю культур з гектара посіву;

д) *відносна* — кількісне співвідношення врожаю з виробничими витратами на нього.

Останні два види родючості є кількісним виразом економічної родючості землі.

Хімічний і фізичний склад ґрунту, його інші важливі характеристики визначають родючість земельних ділянок, а відтак, і дохід землевласників та землекористувачів, оскільки

вибір сільськогосподарських культур і їх урожайність залежать від цієї унікальної властивості головного засобу виробництва в сільському господарстві.

До важливих напрямків раціонального використання землі й підвищення її родючості слід віднести:

- освоєння контурно-меліоративної та інших прогресивних систем і форм організації території, що забезпечують раціональніше використання земель;
- внесення органічних добрив та проведення інших заходів, спрямованих на збереження та підвищення родючості ґрунтів;
- дотримання екологічно безпечного сільськогосподарського виробництва;
- здійснення консервації сільськогосподарських угідь;
- очищення сільськогосподарських угідь від чагарників, дрібнолісся, каміння та покращення культуртехнічного стану земель;
- зняття, використання і збереження родючого шару ґрунту при проведенні робіт, пов'язаних з порушенням земель;
- здійснення вапнування, гіпсування, проведення агротехнічних, фітомеліоративних і гідротехнічних протиерозійних заходів;
- проведення заходів, спрямованих на боротьбу з водною, вітровою ерозією, селями, підтопленнями, заболоченням, висушенням, ущільненням, забрудненням відходами виробництва, хімічними і радіоактивними речовинами.

4.2. Земельні відносини та їх правове регулювання в Україні

Початком земельної реформи в Україні прийнято вважати 15 березня 1991 р., коли набули чинності прийняті Верховною Радою України 18 грудня 1990 р. Земельний кодекс та постанова «Про земельну реформу». Наступний важливий крок у здійсненні земельної реформи, пов'язаний з прийняттям Закону Україна «Про форми власності на землю» (30 січня 1992р.), а також двох інших важливих законодавчих актів: Закону України «Про колективне сільськогосподарське підприємство» (14 лютого 1992р.) та нової редакції Земельного кодексу України (13 березня 1992р.) Саме з цими законами пов'язане введення в правове поле України колективної і приватної власності на землю. При цьому передача земель у колективну власність стала першим і проміжним етапом земельної реформи. Впровадження цієї форми власності повинно було забезпечити поступовий, максимально безконфліктний перехід від державної до приватної власності на сільськогосподарські землі. В колективну власність земля передається з умовою, що на вимогу членів КСП вона має бути розпайована і навіть поділена в натурі на земельні ділянки зі статусом індивідуальної приватної власності. Таким чином, паювання сільськогосподарських земель, переданих у колективну власність, було важливим, другим етапом передачі таких земель у власність селян - членів КСП, що посвідчувалося відповідним земельним сертифікатом. Третім етапом земельної реформи є видача державних актів на право приватної власності на землю всім власникам земельних сертифікатів. Цей етап передбачає виділення земельних ділянок на місцевості з встановленням її меж. Важливим кроком у проведенні земельної реформи стало прийняття Земельного кодексу України від 25 жовтня 2001 р., як основного правового документа, що регулює земельні відносини.

Таким чином земельна реформа в Україні продовжується вже понад 18 років. За цей досить тривалий час створювалася, по суті, лише одна з трьох базових умов функціонування ринку землі, а саме перехід землі у приватну власність.

4.3. Організація використання землі

Після отримання державного акта на право приватної власності на землю власник ділянки має право:

- обробляти земельну ділянку самостійно, приєднавши її до особистого підсобного господарства чи використавши для створення селянського (фермерського) господарства,

приватного підприємства або ж зареєструвавшись у якості суб'єкта підприємницької діяльності без створення юридичної особи;

- продати, подарувати, передати в заставу або обміняти;
- заповісти;

• передати свою землю в оренду, наприклад, іншому сільськогосподарському підприємству чи фермерові, які спроможні ефективно та дбайливо її використовувати і сплачувати відповідну орендну плату.

Власник земельної ділянки може використовувати її для ведення особистого підсобного господарства. В такому випадку ділянка приєднується до вже існуючого особистого підсобного господарства або ж використовується для створення нового підсобного господарства. Створене або розширене підсобне господарство не підлягає державній реєстрації.

Для отримання земельної ділянки з метою ведення особистого підсобного господарства необхідно, щоб:

- 1) в рішенні сільської (селищної) ради зазначалось, що земельна ділянка надається для ведення особистого підсобного господарства;
- 2) цільовим призначенням земельної ділянки було зазначене «ведення особистого підсобного господарства».

Якщо власник земельної ділянки, отриманої ним шляхом виділення у натурі земельної частки (паю), вирішив господарювати самостійно, то найбільш доцільним способом такого господарювання на даному етапі є створення фермерського господарства або приватного підприємства.

Переважна більшість колишніх членів реформованого КСП передала виділені в натурі земельні ділянки в оренду юридичній особі - правонаступнику КСП, засновника якої вони добре знають і довіряють йому.

Умови оренди землі визначаються терміном оренди та розміром і формою орендної плати.

Згідно з указом Президента України, орендна плата не може бути менше 1,5% вартості земельного паю.

Договори оренди краще укладати на термін 3-5 років. Оренда терміном до 3 років не дає можливості орендарю отримати дохід від поліпшення землі. Термін оренди більше 5 років обмежує орендодавця у виборі орендаря, який може запропонувати кращі умови.

Підписаний орендодавцем і орендарем договір оренди землі посвідчується нотаріусом, після чого подається на державну реєстрацію у виконавчі комітети сільських, селищних та міських рад за місцем розташування земельної ділянки.

Орендна плата — це обов'язковий платіж, який орендар сплачує орендодавцю за користування отриманим майном (землею). Розмір, форми, умови та строки виплати орендної плати встановлюються в договорі оренди. Орендна плата є фіксованим платежем протягом всього строку дії договору оренди. Вона сплачується незалежно від наслідків господарської діяльності орендаря. Орендна плата є витратами орендаря і повністю відноситься до витрат виробництва, тобто входить до собівартості продукції, тому чим кращі будуть результати діяльності орендаря при фіксованій орендній платі, тим більший дохід він отримає. Вся вироблена продукція є власністю орендаря.

Орендна плата може виплачуватися в таких формах:

- *грошовій* - сума орендної плати, яка зазначена у договорі оренди, виплачується грошима. Ця форма досить широко використовується у світовій практиці. Зважаючи на теперішній фінансовий стан вітчизняних сільськогосподарських підприємств, така форма буде в більшості випадків винятком;

- *натуральній* - на суму орендної плати, зазначеній в договорі оренди видається продукція, вироблена, перероблена або придбана орендарем. В договорі повинні бути зазначені види продукції, якими орендар сплачуватиме оренду плати, а також повинні бути погоджені обсяги та зафіксовані ціни (наприклад, ціни Аграрної біржі на день платежу або поточна ринкова ціна або собівартість тощо);

- *відробітковій* — на суму орендної плати згідно договору Оренди орендар надає різні послуги. Наприклад, обробіток присадибних ділянок, збір на ній врожаю, доставка кормів тощо. Перелік послуг може бути визначений у договорі або в процесі дії договору;

- *змішаній* — орендна плата визначається поєднанням трьох попередніх форм. На суму, зазначену в договорі оренди, за погодженими між сторонами цінами, частково надаються послуги і видається продукція, або грошова компенсація.

До *переваг оренди землі* слід віднести:

- можливість організувати більше за розмірами господарство, оскільки витрати на оренду землі значно нижчі, ніж на її придбання;

- можливість гнучкішого використання власних коштів для організації виробництва;

- не потрібно вкладати кошти у поліпшення землі, тому що це турбота землевласника;

- можливість припинення виробництва в разі недоцільності його подальшого продовження з меншими фінансовими витратами, ніж за умови володіння землею.

Недоліками оренди можуть бути:

- періодичне зростання орендної плати, в чому зацікавлений землевласник, який прагне, щоб орендний договір переглядався якомога частіше, встановлюючи короткі строки оренди;

- орендар має значно менше можливостей у питаннях організації та управління виробництвом, ніж землевласник;

- моральний бік оренди – орендар відчуває себе найнятим працівником, який значну частину свого прибутку змушений віддавати землевласнику.

4.4. Ринок землі і проблеми його становлення в Україні

Приклад розвинутих країн світу засвідчує, що повноцінно функціонуючий ринок сільськогосподарської землі є необхідною умовою розвитку сільського господарства, підвищення його продуктивності та ефективності. Сільськогосподарська земля є невід'ємною складовою ринкового механізму, а її вартість формується під дією комплексу економічних чинників – рівня інфляції, банківських процентів за кредити, рівня цін на сільськогосподарську продукцію та ресурси промислового походження для аграрного виробництва, прибутку, що отримують сільськогосподарські виробники на гектар, умов функціонування ринку землі та можливостей безперешкодно проводити операції з землею (купівля-продаж та оренда).

Базовий принцип ринкової економіки – максимальне наближення до чистої конкуренції. Ринок функціонує ефективно за наступних умов:

- існує досить багато продавців (пропозиція) і покупців (попит);
- ніхто не втручається в ціноутворення;
- в ринок досить легко увійти та вийти з нього;
- будь-хто може стати учасником ринку на боці продавця чи покупця;
- всі учасники ринку однаково та всебічно проінформовані щодо умов функціонування ринку.

Саме такі умови функціонування ринку сільськогосподарської землі має створювати держава з метою найефективнішого її використання та гарантування прав учасникам цього ринку. Чим буде більше продавців і покупців на ринку землі, тим справедливішою буде ціна на неї і тим більше можливостей існуватиме для досягнення найкращих бізнесових результатів. Контроль за цінами та втручання в систему ціноутворення лише знизять економічні стимули у продавців та покупців та будуть блокувати ефективне функціонування ринку.

Складовими ринку землі в ринковій економіці є приватна власність на землю, можливість переходу права власності на землю від одного суб'єкта ринку до іншого, безпечність оренди землі та індивідуальна форма організації ведення аграрного виробництва.

Головна функція ринку землі у ринковій економіці полягає у сприянні переходу землі від неефективних виробників до ефективних. Завданням ринку сільськогосподарської землі є перетворення землі на капітал, який може використовуватись для створення додаткового

капіталу землевласників. Лише за умов реалізації права власності на землю як капітал, земля стає функціонуючим економічним ресурсом. Важливим елементом ринку сільськогосподарської землі є система земельного іпотечного кредитування яке здійснюється через спеціалізовані та універсальні банки шляхом емісії іпотечних цінних паперів.

На сьогоднішній день в Україні єдиним індикатором ринкової вартості землі може слугувати рівень орендної плати, яку виплачують орендарі власникам землі.

В Україні існує дисбаланс попиту і пропозиції на ринку оренди сільськогосподарської землі, а сам ринок можна характеризувати як моносонічний. Це призводить до таких наслідків:

- сільськогосподарська земля дуже рідко переходить від одного орендаря до іншого;
- власники сільськогосподарської землі не є самоорганізованими у захисті своїх прав та економічних інтересів;
- відсутній легітимний механізм об'єднання земельних ділянок з метою протистояння моносонії на ринку оренди землі;
- операційні витрати, пов'язані з оформленням оренди землі, є відносно високими;
- виникли умови для створення великих агрохолдінгів, що орендують десятки і сотні тисяч гектарів землі в розрахунку на одне підприємство;
- створення нових сільськогосподарських підприємств фермерського типу або середніх за розмірами господарств майже не відбувається;
- орендна плата за землю є досить низькою;
- існує чітка залежність між рівнем конкуренції на ринку оренди землі та розміром орендної плати за неї;
- розрахункова (потенційна) вартість сільськогосподарської землі є дуже низькою;
- існуюча ситуація на ринку оренди сільськогосподарської землі не створює умов для її використання як застави при отриманні довготермінових або іпотечних кредитів;
- відсутній контроль за використанням землі та рівня її родючості в процесі оренди.

Тема 5. Капітал агропромислових формувань

- 5.1. Основний капітал агропромислових формувань
- 5.2. Оборотний капітал агропромислових формувань
- 5.3. Власний і позичковий капітал агропромислових формувань
- 5.4. Організація використання капіталу

5.1. Основний капітал агропромислових формувань

До *основного капіталу* (основних виробничих фондів) агропромислових формувань відносять приміщення, будівлі, споруди, дренажні та зрошувальні системи, машини, обладнання, племінну, продуктивну і робочу худобу, багаторічні насадження. Особливістю основного капіталу є те, що він використовується у процесі виробництва більше одного виробничого циклу (як правило понад рік) і переносить свою вартість на вироблену продукцію поступово в ході його експлуатації шляхом амортизації. Характерною особливістю основного капіталу в аграрних підприємствах є те, що він поділяється на фізичний (будівлі, приміщення, споруди, машини тощо) і біологічний (племінна, продуктивна і робоча худоба, фруктові сади, виноградники тощо). Фізичний капітал поступово і рівномірно втрачає свою вартість протягом періоду експлуатації, тоді як біологічний капітал характеризується нерівномірною продуктивністю — вона поступово зростає, а потім знижується в залежності від віку тварин. При використанні основного капіталу агропромислових формувань важливим є два питання.

Перше — вибір співвідношення між його видами та шляхи фінансування придбання основного капіталу. Друге — визначення терміну заміни основного капіталу за його видами.

Основний капітал агропромислових формувань поділяється також на виробничий та невиробничий в залежності від його цільового використання. Крім того, виробничий основний капітал може бути сільськогосподарського або несільськогосподарського призначення. Показниками, що характеризують забезпеченість агропромислового формування виробничим основним капіталом, є показники фондооснащеності (відношення основних виробничих фондів до площі сільськогосподарських угідь) і фондоозброєності (відношення основних виробничих фондів до середньорічної кількості виробничого персоналу), а також показник структури основного капіталу (процентне співвідношення його складових).

Важливим елементом функціонування основного капіталу є його амортизація. Загальну величину амортизації основного капіталу за видами визначають у грошовому виразі як різницю між початковою і ліквідаційною їх вартістю. У процесі експлуатації основні фонди зношуються, і цей фізичний знос фіксується у вигляді амортизації. Іншою причиною амортизації є втрата фондами вартості внаслідок їх морального зносу, який полягає у зниженні ціни на певний вид основних фондів внаслідок появи нового, досконалішого зразка фондів, що виконує аналогічні функції. Для точнішого розрахунку амортизації фермер обов'язково повинен враховувати як фізичний, так і моральний знос основних засобів. Розрахунок амортизації здійснюється розподілом початкової вартості основного капіталу пропорційно строку його використання.

Амортизація повинна відображати втрату вартості фондів у часі. Втрата вартості основного капіталу визначається строком служби фондів, рівнем їх експлуатації і зносом. При цьому всі три чинники втрат вартості фондів мають різний ступінь важливості при нарахуванні амортизації за видами основних фондів. Наприклад, знос приміщення чи певної споруди відбувається в основному внаслідок строку їх експлуатації, а не форми використання. Тому абсолютно однакові приміщення, побудовані десять років тому і тепер, матимуть різну вартість — нові будуть значно дорожчі. Однак вартість двох однотипних тракторів, які вироблені в один час, але мають різний фактичний наробіток свого ресурсу, також буде різна. Трактор, що виробив 4000 мото-годин коштуватиме дешевше, ніж той, що виробив 1000 мото-годин.

Виробник використовує амортизацію, з одного боку, як вид постійних виробничих витрат при розрахунку прибутку, а з іншого, як фактор, що зменшує капітал підприємства. Якщо виробник хоче зберегти вартість свого капіталу, то він повинен додатково вкладати у фонди суму, що дорівнює річній амортизації. Це може бути купівля нових машин та обладнання, будівництво приміщень, споруд, капітальний ремонт фондів. Таким чином амортизація виступає не тільки видом постійних виробничих витрат, але й організаційно-господарським інструментом, що регулює рух майна підприємства. Амортизація нараховується на види техніки, двигуни, машини та обладнання, продуктивну робочу худобу, багаторічні насадження, будівлі, споруди, в той числі іригаційні, дренажні, канали, греблі.

Існує кілька методів нарахування амортизації залежно від того, яку мету ставить перед собою виробник. Адже амортизація впливає і на величину прибутку, що обкладається податками, а це означає — і на розмір податків, і, на звіт про прибутки та збитку а також на балансові рахунки. При цьому вплив амортизації на вищеперелічені об'єкти може бути різним, а в деяких випадках можуть виникати і протиріччя. Так, якщо ставки оподаткування прибутку високі, це спонукає виробника до збільшення суми амортизаційних відрахувань, що дає змогу знизити прибуток і відповідно суму податків, У той же час зниження прибутку і недооцінка поточної вартості товарно-матеріальних цінностей може значно послабити фінансовий стан господарства і знизити можливості отримання кредитів. Тому методи нарахування амортизації завжди контролюються фінансовими органами. Як правило, в ринковій економіці виробники можуть використовувати різні методи нарахування амортизації, мова про які піде нижче, але вони обов'язково повинні ставити до відома про це фінансові органи.

Перше ніж визначитися з методом нарахування амортизації, виробник повинен вирішити для себе ряд питань, а саме:

1. Встановити початкову вартість по кожному об'єкту амортизації. Початкова або балансова вартість враховує всі витрати, пов'язані з придбанням фондів, зокрема, безпосередньо їх ціну, вартість доставки, монтажу, встановлення, запуску та інше.
2. Визначити ефективний термін експлуатації кожного конкретного засобу виробництва. У міжнародній практиці виробник сам може вирішувати протягом якого строку доцільно використовувати основні фонди до повного їх зносу.
3. Оцінити ліквідаційну вартість фондів у кінці строків їх служби. Ліквідаційна вартість залежить від того, як виробник вирішить використати зношені фонди. Він може здати їх на металобрухт, отримавши за це відповідні кошти, може продати іншому споживачу, обмінювати на аналогічний новий вид фондів з відповідною доплатою, здати в оренду і тому подібне.
4. Розрахувати загальну суму амортизаційних відрахувань за весь період використання фондів відніманням від початкової вартості їх ліквідаційної вартості.
5. Вибрати метод розподілу загальної суми амортизації за роками протягом всього періоду використання фонду.
6. Розрахувати амортизаційні відрахування.
7. Відкрити відповідні рахунки для обліку амортизації.

Основна відміна між різними методами нарахування амортизації полягає в тому, що амортизаційні відрахування можуть бути рівномірно розподілені протягом усього строку служби основних фондів або основна їх частина припадає на перші роки періоду експлуатації. Рівномірний розподіл доцільний для основних засобів довгострокового використання, таких, як будівлі, споруди, огорожі тощо. Разом з тим, використання такого підходу при врахуванні амортизації може бути недоцільним для активної частини основних фондів тракторів, автомобілів, окремих вадів обладнання. Це пояснюється тим, що внаслідок технічного прогресу відбувається швидке оновлення фондів такого виду. Так, на заміну існуючим тракторам і автомобілям випускають нові, продуктивніші, що споживають менше палива, мають інші кращі експлуатаційні характеристики, удосконалений дизайн. Крім того, витрати на ремонт зі зносом основних фондів також зростають, внаслідок чого вигідніше мати нові фонди, ніж старі. Тому для активної частини фондів доцільно використовувати методи прискорення амортизації.

5.2. Оборотний капітал агропромислових формувань

Характерною особливістю оборотного капіталу (оборотних фондів і фондів обігу) є те, що він, на відміну від основного капіталу, повністю споживається протягом виробничого процесу (циклу). Під виробничим (операційним) циклом розуміють проміжок часу з моменту залучення оборотного капіталу у процес виробництва до отримання коштів від реалізації виробленої продукції. До оборотного капіталу агропромислових формувань відносять: виробничі запаси, незавершене виробництво, тварин на вирощуванні та відгодівлі, корми, насіння і посадковий матеріал, підстилку, сільськогосподарську сировину для промислової переробки, дорослу птицю, кролів, готову продукцію, товари, одержані векселі, дебіторську заборгованість, поточні фінансові інвестиції, грошові кошти та їх еквіваленти в національній й іноземній валюті.

Важливою складовою оборотного капіталу є виробничі запаси. До них відносять витрати на корми, спільний матеріал, запасні частини, мінеральні добрива, будівельні й допоміжні матеріали, які виробник періодично купує (замовляє) й доставляє в господарство. Особливістю запасів, як виду оборотного капіталу, є те, що вони мають тенденцію до зростання вартості пропорційно періоду складування в господарстві чи орендованому складі, входячи з того, що саме змінні виробничі витрати є основними у формуванні прибутку, а витрати на складування є досить суттєвими, оперативне регулювання ними набуває особливого значення. З цією метою використовують методикку визначення оптималь-

ної кількості завезення в господарство певного виду ресурсу. У формалізованому вигляді цю кількість визначають так:

$$\text{ОКЗ} = (2 \times \text{В} \times \text{П}) / (\text{ІОЦ}),$$

де В - вартість завезення (замовлення); П - річна потреба у певному виді ресурсу; Ц - ціна ресурсу; І - норма (процент) відрахувань від ціни на складування.

Витрати на складування (СВ) можна визначити так:

$$\text{СВ} = (\text{І} \times \text{Ц} \times \text{К}) / 2,$$

де К - кількість ресурсу на одне замовлення.

Фактичні витрати на замовлення (ФВ) визначають так:

$$\text{ФВ} = (\text{В} \times \text{П}) / 2,$$

де В - загальні витрати за певним видом ресурсів (ЗВ) складаються з складських витрат та фактичних витрат на замовлення:

$$\text{ЗВ} = \text{СВ} + \text{ФВ}, \text{ або } \text{ЗВ} = (\text{І} \times \text{Ц} \times \text{К}) / 2 + (\text{В} + \text{П}) / \text{К}.$$

Іншим важливим моментом при розрахунку змінних виробничих витрат є оцінка виробничих запасів, які, залучаючись до виробничого процесу, мають значну питому вагу у структурі експлуатаційних витрат. У практиці фермерських господарств зарубіжних країн існує декілька методів оцінки матеріальних запасів. Основні з них такі: оцінка запасів, виходячи з їх фактичної вартості за надходженням у господарство та використанням (застосовується в умовах, коли фермер чітко обліковує виробничі запаси за їх видами та за вартістю й може за цією вартістю переводити запаси у виробництво); оцінка запасів за принципом перше надходження — перший відпуск або «FIFO» (запаси, що першими поступили на склад, першими й списуються за відповідною їх вартістю); оцінка запасів за принципом останнє надходження — перший відпуск або «LIFO» (матеріали, що останніми поступили на склад, списуються першими); оцінка матеріальних запасів за їх середньозваженою ціною, виходячи зі всіх надходжень за певний період часу.

Від того, який метод оцінки матеріальних запасів застосовується, залежить собівартість виробленої продукції та прибуток. Це пояснюється тим, що протягом виробничого циклу, наприклад, року, у господарство надходять корми, мінеральні добрива, паливно-мастильні матеріали, запасні частини та інші матеріали у різні періоди часу й за різними цінами. Вартість дизельного палива на початку місяця може бути одна, у середині місяця інша, а у його кінці ще інша. За якою ж ціною потрібно списувати його на виробництво? Вибирають той метод оцінки, що є найвигіднішим для виробника. Так, якщо існує чітка тенденція до зростання цін на матеріали, то для виробника доцільним може бути використання методу, що діє за принципом останнє надходження – перший випуск («LIFO»). За даних умов цей метод дозволяє штучно підвищити собівартість продукції й тим самим штучно занизити прибутки, створюючи умови для уникнення сплати в повному розмірі податку з прибутку. При тенденції зниження цін на матеріальні цінності доцільним є використання методу «FIFO». У даному випадку досягається результат, аналогічний попередньому - створюються умови для уникнення сплат певної частини податку з прибутку. Однак виробник зобов'язаний ставити до відома податкову інспекцію про вибраний метод оцінки запасів й не може його змінювати протягом року.

Таким чином, використовуючи різні методи оцінки матеріальних запасів та їх списання на виробництво, можна регулювати рівень виробничих витрат й розмір прибутку. У свою чергу він впливає на суму податків і на загальний рівень прибутковості господарювання. З переходом системи бухгалтерського обліку України на світові стандарти фактор оцінки виробничих запасів та його вплив на собівартість продукції сільського господарства набуватиме все більшого значення.

5.3. Власний і позичковий капітал агропромислових формувань

Основними двома питаннями при організації функціонував капіталу є:

1. Скільки капіталу має бути залучено у виробництво?
2. Як розмістити капітал за напрямками його використання?

При відповіді на перше запитання потрібно виходити з принципу, що оптимальна кількість залучення капіталу у виробництво та, при якій вартість маржинального продукту дорівнює вартості маржинального ресурсу. В даному випадку ресурсом виступає капітал. Стосовно відповіді на друге запитання слід відмітити, що не завжди виробник може мати і, як правило, не має достатньо капіталу, кількість якого відповідала б оптимальній, коли вартість маржинального продукту дорівнює вартості маржинального ресурсу. В цьому випадку він стоїть перед проблемою отримання кредиту та вибору напрямку використання лімітованого капіталу.

Співвідношення між позиченим і власним капіталом показує відповідний коефіцієнт. Якщо цей коефіцієнт дорівнює нулю, то це означає, що половина капіталу належить фермеру на правах власності, а половина - це позичений капітал. З підвищенням питомої ваги позиченого капіталу зростає і коефіцієнт.

У випадку, коли середня віддача від усього капіталу (20 і 15 %) є вищою від проценту за позики (10 %), то з підвищенням коефіцієнту співвідношення спостерігається і підвищення віддачі від власного капіталу. І навпаки, коли середня віддача від усього капіталу нижча від процентів за позику (5 і 2 %), спостерігається тенденція до зниження віддачі від власного капіталу зі збільшенням коефіцієнта; співвідношення. Низька віддача від капіталу і висока питома вага позиченого капіталу створюють ризик для втрати власного капіталу.

Отже, гроші доцільно позичати тільки тоді, коли очікувана віддача від капіталу буде вищою, ніж процент за позику. По-друге, в умовах, залучення капіталу на правах позики виникає ризик втрати власного капіталу, коли точно невідомо, яка ж віддача від капіталу буде отримана.

Позичений капітал має бути повернений в обумовлений строк з виплатою процентів за позику. Суми, що виплачуються як повернення позики, мають назву «принципові платежі». При виплаті, як принципових платежів, так і процентів за позику, може бути застосовано декілька підходів. Наприклад, принципіві платежі можуть сплачуватися в однаковому розмірі протягом всього терміну, на який видано кредит, а проценти за позику нараховуватимуться на початковий баланс, або ж принципіві платежі і проценти становитимуть постійну суму протягом всього терміну повернення кредиту.

Будь-яке рішення стосовно розширення чи реорганізації виробництва пов'язане із залученням додаткового капіталу. Капітал у даному випадку може бути двох видів - інвестиційний і операційний. До інвестиційного капіталу відносять землю, машини, обладнання й інші ресурси довгострокового користування. До операційного капіталу належать хімікати, добрива, садівний матеріал, інвентар та ін. Слід відмітити, що виходячи з економічної теорії, під капіталом розуміють тільки ресурси, засоби виробництва в уречевленій формі, а не в грошовій. Однак у прикладній економіці і менеджменті під капіталом розуміють як ресурси, так і грошові засоби.

Основними джерелами капіталу є власні кошти і кредит. Третім джерелом капіталу є оренда або лізинг основних засобів. Всі рішення, пов'язані із залученням кредиту, спрямовані на зростання прибутку. Це може здійснюватися такими основними шляхами:

1. Розширення існуючого або створення нового виробництва.
2. Підвищення ефективності існуючого виробництва, наприклад, заміна ручної праці механізованою, збільшення кількості внесення мінеральних добрив.
3. Зміна умов виробництва, що перш за все пов'язано зі змінами існуючих технологій.
4. Згладження сезонності виробництва.
5. Зниження ризику виробництва. Так, виходячи з того, що в сільському господарстві погода, хвороби тварин і рослин, а також ціни на сільськогосподарську продукцію є основними факторами невизначеності, то кредит відіграє роль страхування у випадку виникнення непередбачених обставин.

Короткотерміновий, або виробничий чи операційний кредит видається до одного року на терміни: до 90 днів, 6 місяців, рік під купівлю насіння, добрив, кормів, молодняку тварин. Середньотерміновий кредит надається терміном від одного до десяти років, як правило на 3-

4 роки для купівлі машин, маточного поголів'я худоби, обладнання. Довготерміновий кредит надають на термін понад 10 років для купівлі землі, будівель, будівництва. Наприклад, для купівлі землі кредит надається строком на 20-40 років. Виробничими витратами, пов'язаними з функціонуванням кредиту, є проценти за позики, які відносять до постійних виробничих витрат.

Визнання власного капіталу. Згідно з національними положеннями бухгалтерського обліку власним капіталом визнається частка в активах підприємства, що залишається після вирахування його зобов'язань. Але це визначення не розкриває суті категорії — власний капітал.

Складові власного капіталу поділяються за двома критеріями. По-перше, за вимогами законодавства щодо реєстрації внесків учасників — виділяється статутний капітал, реєстрація якого є обов'язковою та інший нереєстрований капітал. По-друге, за джерелами створення — виділяється статутний і пайовий капітал, які формуються за рахунок внесків засновників, резервний капітал — формується тільки за рахунок прибутку, формування додаткового капіталу проводиться за рахунок усіх джерел, що є в розпорядженні підприємства, зокрема, додаткові внески засновників, прибуток, вартість безоплатно наданих підприємству активів. Статутний і додатковий капітал виконують різні функції. Так, статутний капітал — це первісне джерело інвестування і формування підприємства. На відміну від додаткового, він забезпечує регулювання відносин власності і управління підприємством, його розмір не може бути меншим за встановлену законодавством суму.

Капітал підприємства, створення різних резервів та отримання фінансування відображається на рахунках 4 класу нового плану рахунків бухгалтерського обліку. В пасиві балансу власний капітал і різні резерви відображаються в різних розділах, таки чином 1 розділ пасиву балансу містить у собі суми, що відносяться тільки до власного капіталу. Одним з невід'ємних компонентів фінансової звітності є звіт про власний капітал. Зміст і форма і даного звіту розкривається положенням (стандартом) бухгалтерського обліку № 5 «Звіт про власний капітал» і стосується підприємств, організацій і інших юридичних суб'єктів всіх форм власності за винятком банків і бюджетних організацій.

5.4. Організація використання капіталу

В агропромисловому формуванні організація використання капіталу пов'язана перш за все з функціонуванням його активної частини - техніки. В цьому зв'язку менеджер вирішує наступні питання:

Скільки потрібно мати сільськогосподарської техніки за її видами?

Що є доцільнішим - купувати нову техніку чи ту, яка була в експлуатації?

Купувати техніку чи орендувати її?

Чи доцільно кооперуватися з іншими господарствами при використанні техніки?

Які повинні бути строки заміни техніки?

При відповіді на ці питання враховується як розмір земельної площі, так і ряд інших факторів. Так, якщо техніки буде недостатньо, то втрачається фактор своєчасності виконання робіт, що звичайно негативно вплине на кількість і якість продукції, а це означатиме зменшення прибутку. Якщо техніки буде більше, ніж потрібно на певні площі та обсяги робіт, то прибуток також знижуватиметься внаслідок високої собівартості продукції. Крім того, важливим фактором, що впливає на рівень виробничих витрат, є проведення технічних обслуговувань і ремонтів техніки. Найперше це стосується дотримання строків проведення цих робіт, від чого залежить і термін служби техніки, а також безпосередньо самі витрати на технічне обслуговування та ремонти.

Всі виробничі витрати, пов'язані з використанням сільськогосподарської техніки поділяються на постійні та змінні. Постійні витрати - це амортизація самої техніки, приміщень, де вона знаходиться, ремонт цих приміщень, страхування техніки та приміщень. Ці витрати не залежать від інтенсивності використання техніки. До змінних виробничих, або експлуата-

ційних витрат, підносять витрати на паливно-мастильні матеріали, технічне обслуговування і ремонт техніки, оплату праці.

При розрахунку витрат на утримання техніки розробляють відповідний кошторис для кожної одиниці техніки. В кошторисі відображають інформацію про марку, потужність, розміри техніки, її балансову вартість, нормативний строк служби, ліквідаційну вартість і години або обсяги роботи за рік. Кошторис розробляють на кожний рік використання техніки.

Співвідношення між постійними і змінними виробничими витратами і його вплив на прибуток має важливе значення при прийнятті рішення стосовно того, яку техніку купувати. Так, купуючи дорогий і потужний трактор, можна знизити питомі постійні витрати (з розрахунку на 1 га), якщо розширити земельну ділянку (додатково взявши землю в оренду) або використовувати трактор за межами свого господарства. При цьому експлуатаційні витрати на 1 га землі хоча і зростуть, але це збільшення компенсуватиметься скороченням термінів виконання робіт.

Таким чином, при комплектуванні МТП менеджер повинен виходити з мінімальної питомої потужності трактора при виконанні різних механізованих робіт. Основним критерієм при цьому має бути своєчасність виконання всіх агротехнічних операцій, тобто фактор впливу на урожайність сільськогосподарських культур. Менеджер має вирішити, на яку урожайність він буде орієнтуватися при виборі техніки – середню чи максимальну? Чим на вищу урожайність він розраховує, тим більш потужну техніку потрібно мати. При цьому також враховується запас потужності техніки для перестраховування на випадок несприятливих погодних умов. Звичайно ж, враховується також рельєф місцевості, де знаходиться ферма, тип ґрунтів, розмір та конфігурація полів, можливості технічного обслуговування і ремонту певної марки техніки.

Залучення до роботи в господарстві техніки зі сторони для виконання певних видів робіт може дати економію виробничих витрат. Перш за все це може бути економія постійних витрат. Іншою перевагою залучення сторонньої техніки може бути вища кваліфікація спеціаліста, що є власником техніки чи обслуговує її. Однак для прийняття рішення про доцільність купівлі техніки або її оренди потрібно мати відповідні розрахунки, що показали би можливі результати прийнятого рішення.

Інший шлях зниження виробничих витрат на техніку – це спільне володіння. Декілька господарств або фермерів можуть купити потужний трактор або зернозбиральний комбайн. Такий варіант використання техніки є доцільним для тих господарств, де обсяг виробництва і певних видів механізованих робіт не окуповують витрати на придбання тієї чи іншої машини.

З часом виникають питання строків заміни техніки. Причини цього можуть бути наступні:

- виробничі витрати (постійні і змінні) на стару техніку перевищують витрати, які були б при купівлі нової техніки;
- через часті поломки техніка стає ненадійною і підвищується ризик щодо виконання робіт в оптимальні агротехнічні строки;
- потужність старої техніки не дозволяє впоратися з усім обсягом робіт у господарстві, оскільки виробництво розширилося;
- існують досконаліші машини з точки зору дизайну і престижності (неекономічні мотиви).

Виробничі витрати, пов'язані з утриманням та експлуатацією старої техніки, можуть перевищувати витрати на нову техніку внаслідок значних витрат на ремонт, питомої витрати палива.

Важливою формою залучення і використання капіталу є його оренда.

Оренда – це угода, згідно з якою одна зі сторін надає належне майно в користування іншій стороні на взаємно погоджених умовах і на чітко визначений строк. При цьому орендодавець не втрачає права власності на це майно, а орендар – набуває лише право його тимчасового використання. Правовою підставою для укладання договору оренди майна є Циві-

льний кодекс України. Він регулює всі суттєві умови оренди: права і обов'язки сторін, предмет угоди, форма угоди, строк угоди, умови дострокового розірвання угоди.

Тема 6. Персонал агропромислових формувань

6.1. Особливості формування та використання персоналу в АПФ

6.2. Методичні основи нормування праці в АПФ

6.3. Побудова системи оплати праці в АПФ

6.1. Особливості формування та використання персоналу в АПФ

Перш ніж зупинитися на особливостях формування персоналу в АПФ, слід нагадати, які ж особливості агропромислових формувань, порівняно з аграрними чи промисловими підприємствами. Перша і головна відмінність – це існування в АПФ сільськогосподарського виробництва і промислової переробки, які створюють єдиний комплекс та забезпечують отримання на основі цього синергічного ефекту. Діяльність з перероблення сільськогосподарської продукції не належить до сільськогосподарської діяльності, а відноситься до відповідних розділів переробної промисловості, а отже в АПФ буде представлено як промислове виробництво, так і сільськогосподарське.

Залежно від специфіки видів економічної діяльності на підприємстві може виділятися як промислово-виробничий персонал, так і працівники сільськогосподарського виробництва. Важливо зазначити, що тарифні сітки для побудови системи оплати праці зазначених категорій персоналу будуть істотно відрізнятися.

Планування потреби персоналу в АПФ здійснюється на основі кількості робочих місць. Як одне робоче місце зараховуються кілька одиниць устаткування, які обслуговуються за діючими нормами одним робітником. Але трудова діяльність працівника може здійснюватися як із використанням відповідних технічних засобів, так і без їх використання.

Облік робочих місць дозволяє визначити фактичну наявність робочих місць на окремій ділянці, у цеху, в цілому по підприємству, зайві, діючі робочі місця тощо.

На виконанні робіт у сільському господарстві кількість робочих місць трактористів-машиністів, водіїв автомобілів визначається за діючими нормами обслуговування шляхом прямого рахування автомобілів, тракторів, комбайнів, інших машин, одиниць устаткування, агрегатів при обслуговуванні (за нормами) кожної одиниці одним робітником. При обслуговуванні тварин, птахів, складних агрегатів, поточних ліній складських приміщень, заготівельних цехів, виробничих та службових приміщень кількість робочих місць визначається за передбаченими Нормативами і зонами обслуговування. Кількість робочих місць, призначених для виконання технічного обслуговування та ремонту устаткування, визначається виходячи із трудомісткості усіх робіт, які виконуються по ремонту та технологічному обслуговуванню, і з річного фонду робочого часу одного виконавця.

У рослинництві кількість робочих місць визначається за нормативною трудомісткістю по видах робіт на основі технологічних карт. При цьому враховуються обсяги робіт, агротехнічні строки їх виконання та встановлені норми виробітку. Тому процес визначення потреби в працівниках на вирощуванні певної культури за періодами року є трудомістким та складним завданням.

Кількість робочих місць керівників, спеціалістів та службовців в агропромислових формуваннях визначається за затвердженими нормативами чисельності та іншими нормативами праці. У разі відсутності відповідних нормативів кількість робочих для цієї категорії працівників визначається за затвердженим штатним розписом і дорівнює кількості зайнятих працівників у найбільшу зміну.

При багатозмінній роботі у сільськогосподарських підрозділах та промислових цехах створюються виробничі підрозділи (бригадні ланки) для яких розробляються змінні графіки

роботи. Як правило застосовується робота у дві зміни, наприклад з 6 до 15 години та з 16 до 24 години. Час початку та закінчення робочої зміни є компетенцією керівництва підприємства, проте це рішення вимагає обов'язкового погодження з профспілковою організацією підприємства. Закріплення часу початку та закінчення робочої зміни знаходить своє відображення у внутрішньому нормативному документі підприємства - *Розпорядку робочого дня*, який затверджується Наказом по підприємству.

Сезонність сільськогосподарського виробництва, а отже необхідність подовження робочої зміни в найбільш напружені періоди виконання робіт вимагає застосування в сільськогосподарських підрозділах агропромислових формувань як багатозмінної роботи, так і підсумкового обліку робочого часу. Нормативно-правове регулювання застосування підсумованого обліку робочого часу здійснюється відповідно до «Методичних рекомендації щодо застосування підсумованого обліку робочого часу» затверджених Наказом № 138 Міністерства праці та соціальної політики від 19.06.2006 року.

Підсумований облік робочого часу запроваджується на діючих підприємствах, на деяких видах робіт, де за умовами виробництва (роботи) не може бути додержана встановлена для даної категорії працівників щоденна або тижнева тривалість робочого часу. Підсумований облік робочого часу запроваджується на підприємстві роботодавцем за погодженням з виборним органом первинної профспілкової організації, а в разі його відсутності це питання відповідно до ст. 7 Закону України «Про колективні договори і угоди» може бути врегульовано колективною угодою.

При підсумованому обліку робочого часу робота працівників регулюється графіками роботи (змінності), які розробляються таким чином, щоб тривалість робочого часу за обліковий період не перевищувала нормального числа робочих годин, передбаченого ст.. 50 та 51 КЗпП.

Виходячи з виробничих потреб, роботодавець може встановлювати для працівників, працюючих за підсумованим обліком робочого часу, тривалість роботи до 12 годин робочого часу на зміну.

При підсумованому обліку робочого часу час, відпрацьований понад норму тривалості робочого часу за обліковий період, вважається надурочним і оплачується згідно зі ст. 106 КЗпП. Оплата за всі години надурочної роботи проводиться в кінці облікового періоду.

З точки зору економічної ефективності, підприємству доцільно запроваджувати підсумований облік робочого часу. Це дозволяє отримати такі переваги:

- 1) зменшити витрати на оплату праці, оскільки якщо працівник протягом робочого тижня при встановленні підсумованого обліку робочого часу тривалістю місяць, відпрацював 44 години, 4 години не вважаються надурочними роботами і їх оплата здійснюється за загальними підставами (не в подвійному розмірі, як передбачено для надурочних робіт);
- 2) покрити додаткову потребу в робочій силі у напружені періоди виконання робіт штатними працівниками без залучення робочої сили зі сторони;
- 3) оперативно покрити потребу в робочій силі, оскільки залучення працівників у кожному випадку до надурочних робіт може здійснюватися лише за умови підписання Наказу керівника підприємства про виконання надурочних робіт у конкретній ситуації.

6.2. Методичні основи нормування праці в агропромислових формуваннях

Нормування праці - сукупність прийомів, спрямованих на встановлення норми праці на виконанні певної роботи, обслуговуванні засобів виробництва. Нормування праці є основою організації оплати праці, базою для розрахунків багатьох техніко-економічних показників діяльності підприємства. Налагоджена система нормування праці забезпечує досягнення раціональної організації праці, спрямованої на підвищення її продуктивності, зниження собівартості продукції.

Для забезпечення об'єктивності встановлення норм праці необхідно дотримуватися наступної послідовності виконання робіт:

- 1) визначити види робіт і професії працівників, яких необхідно охопити нормуванням з урахуванням змін умов виробництва;
- 2) визначити служби підприємства і конкретних осіб, які будуть брати участь в установленні та запровадженні норм;
- 3) встановити строки розробки і запровадження норм;
- 4) вибрати різновид норми праці;
- 5) обґрунтувати спосіб нормування праці;
- 6) здійснити процес спостереження та задокументувати його;
- 7) розробити норми і нормативи праці на основі матеріалів спостереження, установити кількісне значення норм та нормативів праці;
- 8) перевірити відповідність організаційно-технічних умов, прийнятих у процесі розробки норм, рівню організації праці і виробництва та розробити організаційно-технічні заходи із забезпечення виконання установлених норм праці;
- 9) запровадити норми безпосередньо на робочих місцях;
- 10) довести норми до відома виконавців, провести відповідний інструктаж, організувати облік виконання роботи.

Нормування праці персоналу сфери сільськогосподарського виробництва здійснюється в розрізі видів робіт:

- 1) механізовані польові роботи (підготовка ґрунту, посів, посадка рослин, операції по догляду за посівами рослин, збирання продукції);
- 2) ручні роботи (посадка рослин, проріджування, знищення бур'янів у посівах та насадженнях, збирання);
- 3) механізовані стаціонарні роботи (дражування, протруска насіння перед посівом, доочищення, сушіння, сортування, калібрування продукції);
- 4) тракторно-транспортні роботи (перевезення вантажів, продукції);
- 5) автотранспортні роботи (перевезення вантажів, продукції, людей);
- 6) вантажно-розвантажувальні роботи (роботи по навантаженню-розвантаженню вантажів як з використанням механізованих пристроїв, так і з використанням лише ручної праці).

Особливістю нормування праці в сільському господарстві є наявність специфічних груп чинників, які всебічно впливають на продуктивність праці. Зокрема необхідно виділити:

- 1) природно-географічні чинники, які містять стан (вологість, тип, механічний склад ґрунтів, рельєф, довжину гонів, висот над рівнем моря, конфігурацію полів, кам'янистість, природні перешкоди, кліматичні умови.
- 2) агротехнічні чинники — це агрофон (попередники), попередники і вимоги до якості робіт, допустима швидкість руху агрегатів, ширина міжрядь, норма висіву (посадки), норма внесення добрив, норми застосування інших хімічних речовин.
- 3) зоотехнічні чинники визначаються статеві-віковим складом, видом і напрямом вирощування тварин і птиці; способами утримання, типами годівлі.
- 4) біологічні чинники - густота і висота рослин (травостій), забур'яненість, вологість і полягання хлібів, висота і ширина крони дерев, тип її формування, урожайність культур, солоність хлібів.

Крім зазначених чотирьох груп факторів, на формування норми праці впливають *технічні та організаційні* чинники. Але вони є характерними не лише для сільськогосподарського виробництва, а й для нормування праці по переробці сільськогосподарської сировини.

Технічні чинники враховують тягові і енергетичні показники машин та знарядь, їх конструктивні особливості і техніко-експлуатаційні показники, зокрема: швидкість руху, ширина захвату, місткість бункерів, насінневих ящиків, резервуарів, трудомісткість щоденного і змінного обслуговування тощо.

Організаційні чинники – це режим праці і тривалість робочого дня (зміни); поділ та кооперація праці; технологія виконання робіт; організація обслуговування робочого процесу.

Наприклад, особливості розроблення науково обґрунтованих норм праці на виробництві плодоовочевих консервів полягають у максимальній сезонній завантаженості устаткування і працівників при безперебійному надходженні сировини на переробку; швидкій оперативній роботі, щоб запобігти псуванню і втраті сільськогосподарської продукції, відповідності сировини за якістю вимогам встановленим технологічним інструкціям, стандартам. При цьому необхідно враховувати запровадження нових технологій, ринкові умови господарювання. На виробництвах з переробки плодів і овочів норма може бути встановлена як безпосередньо в затратах часу на одиницю обсягу роботи (норма часу), так і в кількості продукту праці за одиницю часу (норма виробітку). Залежно від можливостей обліку вхідної сировини чи вихідної продукції норми виробітку можуть встановлюватися у таких вимірниках:

- 1) за кількістю або вагою сировини, що надійшла на переробку;
- 2) за кількістю сировини, напівфабрикатів одержаних після переробки;
- 3) за вагою витраченої сировини.

Розробка науково обґрунтованих норм у виробництві плодоовочевих консервів вимагає врахування специфічних особливостей галузі:

- 1) норми розробляються за умов максимальної завантаженості устаткування і працівників на сезон;
- 2) розрахунок норм необхідно проводити за умови відповідності сировини стандартам якості;
- 3) можливості обслуговування працівником декількох машин чи апаратів.

У виробництві плодоовочевих консервів повинні враховуватись такі технічні чинники:

- 1) вид, якість, розміри сировини;
- 2) продуктивність устаткування, яка залежить від його розрахункової продуктивності, часу роботи та необхідності проведення технічних перерв;
- 3) вид розфасування;
- 4) вага і габарити переміщуваних всередині вантажів;
- 5) відстані переміщення вантажів, способи складування, штабелювання;
- 6) спосіб виконання операцій і особливості поділу праці.

Для виявлення нормоутворюючих чинників в агропромислових формуваннях, в яких представлено такий вид діяльності як **перероблення молока та виробництво сиру**, необхідно досконало володіти інформацією щодо технології виробництва, державних галузевих стандартів на сировину і готову продукцію. Технологічна лінія виробництва харчових продуктів складається з окремих послідовних технологічних стадій, що здійснюються з використанням різного технологічного устаткування. Синтез технологічної схеми полягає в тому, щоб сформувати з існуючих одиничних процесів таке їх співвідношення, яке забезпечить одержання продукту заданої якості.

Залежно від характеру участі робітника в здійсненні виробничих процесів останні поділяються на ручні, машинно-ручні, машинні, автоматизовані та апаратурні. До ручних належать процеси формування коробочок для упакування сирних тортів, укладання глазуrowаних сирків у ящики, заповнення етикеток, різання сирного пласта на шматки за допомогою ножів. До машинно-ручних належать процеси формування ковбасного сиру, перевірки герметичності порожніх банок на повітряно-водяному тесті, робота на закупорювальних машинах. До машинних належать процеси пуску та зупинки машин, спостереження за їх роботою, регулювання та контролю послідовного, періодичного або безперервного подавання оброблюваних предметів. Наприклад, вальцювання сиру, збивання вершків, виробництво масла на механізованих виготовлювачах, виготовлення сирків. До автоматизованих належать процеси розфасування сиркової маси на автоматах АЗС, роз-

ливання молока у пакети на автоматах та ін. До апаратурних належать процеси згущення суміші у вакуум-апаратах, сушіння молока, сушіння вершків, підігрівання, пастеризація та охолодження молока, стерилізація молока в апаратах тощо.

Заміна застарілих норм виробітку та норм часу новими повинна здійснюватися у міру впровадження у виробництво технічних господарських і організаційних заходів, що забезпечують підвищення продуктивності праці. Контроль за рівнем виконання норм праці і удосконалення умов виробництва та його організації, становлять основу для підвищення продуктивності праці й ефективності виробництва.

6.3. Побудова системи оплати праці в АПФ

У зв'язку з впливом багатьох чинників на рівень заробітної плати, остання має неоднорідний характер, тому в Законі України «Про оплату праці» зафіксовано, що заробітна плата складається з основної, додаткової і інших заохочувальних та компенсаційних виплат. Такий розподіл є важливим для правильного формування та встановлення співвідношення системи заохочувальних та компенсаційних доплат на рівні конкретного підприємства.

Державне регулювання заробітної плати є невід'ємною складовою моделі соціально-економічного розвитку суспільства. Адаже світова практика побудови стійких економічних систем підтверджує, що ринкове саморегулювання неспроможне забезпечити збалансований розвиток економічної системи, яка повинна передбачати не лише розвиток економічних відносин, а й соціальних. Важливо пам'ятати, що державне і ринкове регулювання економіки є взаємодоповнюючими елементами.

Масштаби державного втручання визначаються залежать від ступеня розвитку та збалансованості дії ринкових важелів регулювання розвитку соціально-економічних процесів.

Державне регулювання заробітної плати має *непрямий* характер, хоча для регулювання окремих аспектів використовуються важелі *прямого впливу*: встановлення законодавчо визначеного розміру мінімальної заробітної плати, інших державних норм і гарантій, регулювання фондів оплати праці підприємств-монополістів, установлення розмірів і умов оплати праці керівників підприємств заснованих на державній, комунальній власності, працівників підприємств, установ, організацій, що фінансуються чи дотуються з бюджету. Державне регулювання здійснюється як шляхом прямої участі у визначенні умов оплати праці, так і через підтримку та стимулювання перспективних наукових досліджень, що стосуються оплати праці.

Мінімальна заробітна плата є державною соціальною гарантією, обов'язковою на всій території України для підприємств усіх форм власності і господарювання. Визначення розміру мінімальної заробітної плати здійснюється на основі врахування вартісної величини мінімального споживчого бюджету, загального рівня середньої заробітної плати, продуктивності праці, рівня зайнятості в державі та інших економічних показників.

Серед інших державних норм і гарантій, які стосуються оплати праці слід розглянути індексацію. Остання проводиться з метою соціального захисту громадян від знецінення у разі інфляційних процесів чи несвоєчасної виплати зароблених коштів.

Зменшення ролі держави в регулюванні заробітної плати викликає розбудову інших, але не менш дійових важелів, які про те базувалися б на непрямих методах впливу. Зважаючи на це важливим елементом організації заробітної плати на сучасному етапі є договірне регулювання — невід'ємний елемент системи соціального партнерства. Згідно із Законом України «Про організації роботодавців» соціальне партнерство - це система правових і організаційних норм, принципів, структур, процедур (заходів), які спрямовані на забезпечення взаємодії між найманими працівниками роботодавцями, державними органами влади в регулюванні соціально-трудова відносин на національному, галузевому, регіональному, виробничому рівнях. Важливо знати, що система соціального партнерства в Україні передбачає проведення переговорів між основними соціальними силами суспільства та укладання угод і колективних договорів: на державному (генеральна угода), галузевому (галузева угода), регіональному (регіональна угода) та виробничому (колективний договір) рівнях. Отже

при вивченні питання договірною регулювання слід детально зупинитися на розгляді питань укладання угод різних рівнів.

Сторонами генеральної угоди, що укладається на державному рівні виступають: професійні спілки, які об'єдналися для ведення колективних переговорів і укладення генеральної угоди; власники або уповноважені ними органи, які об'єдналися для ведення колективних переговорів і укладення генеральної угоди, на підприємствах яких зайнята більшість найманих працівників держави. Угода на державному рівні (генеральна угода) в частині, що стосується заробітної плати і трудових доходів в цілому, згідно із Законом України «Про колективні договори і угоди» (ст. 8), має містити такі складові: розмір прожиткового мінімуму й мінімальних соціальних нормативів, мінімальні соціальні гарантії в сфері оплати праці й доходів усіх груп і верств населення, які забезпечували б достатній рівень життя, умови зростання фондів оплати праці та міжгалузеві співвідношення в оплаті праці.

Сторонами угоди на галузевому рівні є власники, об'єднання власників або уповноважені ними органи і профспілки чи об'єднання профспілок, інших представницьких організацій трудящих, які мають відповідні повноваження, достатні для ведення переговорів, укладення угоди та реалізації її норм на більшості підприємств, що входять у сферу їх дії. Угодою на галузевому рівні регулюються галузеві норми, зокрема щодо нормування й оплати праці, встановлення для підприємств галузі (підгалузі) мінімальних гарантії заробітної плати відповідно до кваліфікацій та мінімальних розмірів доплат і надбавок з урахуванням специфіки, умов праці окремих професійних груп і категорій працівників галузі (підгалузі), умов зростання фондів оплати праці, міжкваліфікаційних (міжпосадових) співвідношень в оплаті праці.

На рівні галузей агропромислового комплексу укладаються галузева угода між Міністерством аграрної політики України, галузевими об'єднаннями підприємств і підприємців з одного боку та ЦК профспілки працівників агропромислового комплексу з іншого.

Норми цієї Угоди є нормами прямої дії і є обов'язковими, як мінімальні гарантії для дотримання районними управліннями сільського господарства і продовольства місцевих держадміністрацій, власниками, уповноваженими ним органами або особами на підприємствах всіх організаційно-правових форм та форм власності, які за виробничими ознаками належать до даних галузей (згідно КВЕД) і комітетами профспілки АПК та підписалися під угодою при укладенні регіональних галузевих угод і колективних договорів, вирішення питань регулювання соціально-економічних і трудових відносин. Зокрема на 2006-2008 роки підписана галузева угода між Міністерством Аграрної політики України, галузевими об'єднаннями підприємств та Профспілкою працівників агропромислового комплексу України.

Проте не всі підприємства сфери АПК керуються в своїй діяльності вищезазначеною угодою. Нарівні підприємств харчової та переробної промисловості утворені галузеві об'єднання які виступають стороною роботодавців при підписанні галузевої угоди між Державним департаментом продовольства Міністерства аграрної політики України, галузевими об'єднаннями підприємств та ЦК профспілки працівників агропромислового комплексу України. Положення і норми Угоди діють безпосередньо і є обов'язковими, як мінімальні гарантії, для дотримання органами управління харчовою і переробною промисловістю, власниками, уповноваженими ними органами або особами (далі роботодавці) на підприємствах всіх форм власності, які за виробничими ознаками належать до галузі і знаходяться у сфері дії сторін.

У галузевій угоді між Міністерством аграрної політики України, галузевими об'єднаннями підприємств і підприємців та ЦК профспілки працівників агропромислового комплексу на 2006—2008 роки задекларовано основні гарантії у сфері оплати праці та захисту заробітної плати працівників аграрних підприємств. Так, встановлено, що фонд оплати праці на госпрозрахункових підприємствах визначається власником або уповноваженим ним органом на умовах, встановлених у колективному договорі. Рекомендується встановлювати фонд оплати праці (без нарахувань) не меншим 30 % обсягу валових (операційних) витрат по підприємству. Фонд оплати праці коригується відповідно до збільшення обсягів виробництва продукції: на 1 відсоток збільшення обсягу виробництва продукції — не менше як

на 1 % збільшення ФОП. Галузевою угодою також передбачено, що частка **основної тарифної заробітної плати** у середній не може бути меншою за 70 %.

Фонд оплати праці в установах і організаціях сфери АПК, що фінансуються з бюджету, формується в межах бюджетних коштів, виділених на оплату праці, та частини доходу, одержаного внаслідок господарської діяльності та інших джерел. У названих видах підприємств, установ і організацій розміри основної заробітної плати а також доплати, надбавки та інші виплати, що здійснюються за рахунок бюджетних асигнувань, встановлюються законодавчими та іншими нормативно-правовими актами.

При невиконанні норм виробітку не з вини працівника оплата проводиться за фактично виконану роботу, але не менше 2/3 тарифної ставки в розрахунку на місяць. При невиконанні норм виробітку з вини працівника оплата проводиться відповідно до обсягу фактично виконаних робіт. Угодою також встановлено мінімальні гарантовані розміри посадових окладів керівників, спеціалістів і службовців, які працюють у підприємствах АПК.

При цьому зазначено, що співвідношення між розмірами тарифних ставок і посадових окладів працівників залежно від кваліфікації, визначених у додатках до угоди, є обов'язковими для дотримання в колективних договорах на госпрозрахункових підприємствах незалежно від форми власності. Галузевою угодою регулюються також строки виплати заробітної плати, яких слід дотримуватися на кожному підприємстві.

З метою конкретизації питань оплати праці і матеріального стимулювання працівників на підприємствах і організаціях як додаток до колективного договору розробляється та затверджується у встановленому порядку *Положення про оплату праці* на підприємстві, яке повинно враховувати такі моменти:

- порядок формування та використання фонду оплати праці;
- форми та системи оплати праці;
- тарифні сітки, схеми посадових окладів, розміри та порядок виплат доплат і надбавок, умови та розміри преміювання за основні результати господарської діяльності та за спеціальними системами, тощо;
- положення про виплату винагороди за підсумками роботи за відповідний період;
- порядок формування фонду натуральної оплати праці, умови її виплати.

При вивченні питання державного та договірної регулювання оплати праці слід звернути увагу на особливості оплати праці в *натуральній формі*. В аграрних підприємствах досить широко практикується нарахування (з подальшою видачею) заробітної плати в натуральній формі на збиральних роботах у рослинництві часткою від намолоченого зерна, дояркам у молочному скотарстві часткою від надоеного молока, та інших. Проте виплата заробітної плати в натуральній формі не передбачає обов'язковим її нарахування у цій же формі. Заробітна плата згідно статті 23 Закону України «Про оплату праці», може бути нарахована і виплачена (або лише виплачена) в натуральній формі за дотримання таких обмежень:

- виплата заробітної плати в натуральній формі повинна бути передбачена колективною угодою;
- частка заробітної плати, виплачена в натуральній формі встановлюється в колективній угоді, але не повинна перевищувати 30 % нарахованої за місяць;
- при виборі продукції, що буде використана для виплати заробітної плати в натуральній формі, слід дотримуватися вимог Постанови КМУ від 3.04.1993 року № 244, якою затверджено перелік товарів, не дозволених для виплати заробітної плати натурою;
- при виплаті заробітної плати натурою вартість товарів повинна оцінюватися за цінами не вище собівартості їх виробництва на підприємстві.

Видачу заробітної плати працівникам у натуральній формі слід відрізнити від видачі або продажу товарів у рахунок заробітної плати. Останнє має місце у випадку заборгованості на підприємстві по заробітній платі. У такому разі за бажанням працівника (яке підтверджено заявою працівника) згідно з договором купівлі-продажу підприємство реалізує товарну продукцію працівникові, проводячи при цьому залік зустрічних грошових вимог у порядку, встановленому ст. 217 Цивільного кодексу України.

Враховуючи те, що на підприємствах галузей агропромислового виробництва частина заробітної плати, нарахованої в грошовому виразі, може виплачуватися натурою, Галузевою угодою між Міністерством аграрної політики України, галузевими об'єднаннями підприємств і підприємців та ЦК профспілки працівників агропромислового комплексу на 2006—2008 роки встановлено, що порядок формування фонду натуроплати, співвідношення між грошовою і натуральною формами виплати, перелік видів продукції, якою буде виплачуватися заробітна плата (крім заборонених чинним законодавством), ціни для обчислення натуроплати (не вище собівартості виробництва на підприємстві), термін виплати натуроплати встановлюються у колективному договорі. Перелік товарів, які не дозволені для виплати заробітної плати натурою включає 26 позицій видів товарів. Серед тих, які виробляються в підприємствах АПК і заборонені до видачі як натуроплата слід виділити: будівельні матеріали та вироби з них, лісоматеріали (крім матеріалів, одержаних під час лісозаготівель), усі види алкогольних напоїв, включаючи спирт і виноматеріали, непродовольчі товари народного споживання, продовольчі товари народного споживання промислової переробки, крім цукру, призначеного для розрахунків із сільськогосподарськими підприємствами і насінневими заводами та водіями автотранспортних організацій, працівниками залізничного транспорту, які забезпечують перевезення цукрових буряків; продукція переробки ефіроолійних культур, крім олії рослинної, призначеної для розрахунків з працівниками сільськогосподарських підприємств; кокони шовкопряда, махорка, тютюн і тютюнові вироби, продукція звірівництва, хутро, вовна (сировина), шкіра та шкірсировина, сировина льону, конопель, бавовни для текстильної промисловості, лікарські рослини, рицина, хміль, мак, коренеплоди цукрових буряків і продукція їх переробки, продукція насінництва, продукція бджільництва, крім меду, племінне поголів'я тварин.

Тема 7. Ефективність діяльності агропромислових формувань

7.1. Теоретико-методологічні основи ефективності та характеристика її видів в агропромисловому виробництві.

7.2. Технічна, алокативна та економічна ефективність і методичні підходи до їх визначення за методом «Аналізу оболонки даних»

7.3. Напрями підвищення прибутковості виробництва

7.4. Макро- і мікроекономічні чинники ефективності діяльності АПФ

7.1. Теоретико-методологічні основи ефективності та характеристика її видів в агропромисловому виробництві.